

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 ประวัติศาสตร์และความสำคัญของชุมชนกาดหลวง (ตลาดโรสจ.เชียงใหม่)

เนื่องด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์ทั้งทางสังคมวัฒนธรรม และเศรษฐกิจ เป็นการทำความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบการเปลี่ยนแปลง ทำให้เรามองเห็นความเปลี่ยนแปลงที่เป็นตัวบ่งชี้ถึงวิวัฒนาการ ชุมชน เช่น สิ่งปลูกสร้าง รูปแบบการใช้ชีวิต เส้นทางการคมนาคม ผ่านหลักฐานในรูปแบบต่างๆ เช่น ภาพถ่าย การจดบันทึก เอกสารตีพิมพ์ และจากคำบอกเล่าของผู้คนในชุมชนนั้นๆ เรื่องราวต่างๆจะเป็นลำดับการที่สร้างความเข้าใจในเรื่องการรับรู้โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน เป็นต้นว่าระยะแรกของการทำมาค้าขายในแถบชุมชนกาด มีรูปแบบอย่างไรต่อรูปแบบการเอื้อเฟื้อประโยชน์ระหว่างชาวบ้านด้วยกัน หรือระบบศักดินาในแต่ละเวลามีผลอย่างไรต่อชีวิตความเป็นอยู่ทั้งเชิงเศรษฐกิจและวัฒนธรรม ทั้งนี้ความรู้ความเข้าใจในความสัมพันธ์ดังกล่าว จะนำไปสู่การออกแบบสื่อสารผ่านภาพที่อ้างอิงคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนกาด

2.1.1 ประวัติศาสตร์ตลาด ท่าน้ำ และเมืองเชียงใหม่

ในอดีตก่อนสมัยรัตนโกสินทร์(พ.ศ.2325) ระบบเศรษฐกิจของคนไทยทุกกลุ่มเป็นแบบศักดินา สังคมมี 2 ชั้น คือ เจ้าของที่ดินและไพร่ เศรษฐกิจเป็นแบบพอยังชีพ การค้าขายมีจำกัด เมืองเป็นที่ตั้งของวังและวัด เมืองที่มีกำแพงล้อมรอบเป็นศูนย์กลางอำนาจ เรียกว่า “เวียง” นอกจากภายในเวียงจะมีวังและวัด จะมีเพียงข้าทาสบริวารที่เจ้านายไว้ใจ นอกเขตกำแพงเมืองเป็นเขตเกษตร ไพร่ทำนาไร่ ส่วนไพร่ส่วนมากอยู่ในเขตห่างไกล มีหน้าที่หาของป่ามาเป็นส่วยส่งให้เจ้านายสำหรับเวียงเชียงใหม่ เมื่อมีการกวาดต้อนประชาชนชาวลื้อของมาจากรัฐสิบสองปันนา เชียงตุง และลาวเหนือ ในสมัยรัชกาลที่ 1 ของกรุงรัตนโกสินทร์ พวกเขาถูกกำหนดให้ตั้งบ้านเรือนนอกเขตเวียงทั้งสิ้น ตั้งแต่เขตอำเภอสันทราย คอยสะเก็ด สันกำแพง หางดง สันป่าตอง และอำเภอต่างๆของจังหวัดลำพูนในปัจจุบัน คนเหล่านั้นรวมทั้งคนยวนซึ่งเป็นคนพื้นเมือง ต่างอยู่นอกเขตเวียงพื้นที่นอกเขตกำแพงเมือง ส่วนเขตเวียงเชียงใหม่ เดือนละ 1-2 ครั้ง จะมีตลาดบริเวณที่ปัจจุบันเรียกว่า “สี่แยกกลางเวียง” เพื่อให้เจ้านายและข้าทาสบริวารในเวียงได้ซื้อสินค้าจากที่ต่างๆ ที่คนนอกเวียงได้รับอนุญาตให้นำเข้าไปขาย จะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจแบบศักดินาที่มี 2 ชั้น และมีการค้าจำกัดนั้น คนส่วนใหญ่ทำนาทำไร่อยู่นอกเขตเวียง ส่วนคนในเขตเวียงก็คือชนชั้นนำ ซึ่งมีไพร่หลวง,ไพร่สมและไพร่ส่วยคอยทำงานรับใช้ในรูปแบบต่างๆกัน ไม่มีเสรีชนหรือชนชั้นกลางที่เดิน

ทางเสรีหรือสามารถทำกิจกรรมต่างๆได้อย่างเสรี จึงทำให้ระบอบสังคมเช่นนี้ดำรงอยู่เป็นเวลานาน เมื่อถึงช่วงเวลาที่เศรษฐกิจชะงักงัน ศูนย์กลางอำนาจมีแต่คำสั่งและการบริโภคเพียงอย่าง ครั้นเมื่อพุทธศาสนาเข้ามาในสังคมไทยและได้รับการสนับสนุนและคำจูงจากเจ้านาย วังกับวัดจึงถูกสร้างอยู่คู่กันในเมือง) เจ้าหลวงเกณฑ์แรงงานไพร่มาสร้างวัดเป็นจำนวนมาก เพื่อสร้างสมบุญและส่งเสริมพระศาสนา วัดจึงมีอยู่มากมายในเขตเวียง การอพยพของพี่น้องชาวจีนจากจีนตอนใต้เข้ามาในสยาม ซึ่งเกิดจากความร้นแค้นฝืดเคืองตั้งแต่ตอนปลายสมัยอยุธยา ชาวจีนเหล่านี้เข้ามาช่วยทำหน้าที่เป็นชนชั้นกลางในสังคมสยามที่การค้ามีไม่มากนัก เป็นพ่อค้าที่ช่วยให้การผลิตและการค้าขยายตัวในสังคมชาวจีนแต่จ้าว เพิ่มมากขึ้นเป็นพิเศษในสมัยกรุงธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์ เนื่องจากพระเจ้าตากสินมีเชื้อสายจีนแต่จ้าวและพระราชวงศ์ยุคต่อมาจึงมีเชื้อสายจีน ต่อจากนั้นเมื่อกรุงเทพฯมีประชากรชาวจีนหนาแน่นมากขึ้น พี่น้องชาวจีนเหล่านั้นจึงได้รับการส่งเสริมให้ออกมาประกอบอาชีพในต่างจังหวัด ไม่ว่าจะเป็นการค้าขายหรือเก็บภาษีอากรให้เจ้านาย

เมื่ออังกฤษยึดครองอินเดียและตอนใต้ของพม่าได้ พ่อค้าชาวอังกฤษ(เป็นกลุ่มทำไม้และทำการค้าระหว่างเมืองเชียงใหม่นับกับพม่า บริษัทของอังกฤษในพม่าได้ทำการค้าไม้ ทำให้พื้นที่ป่าของพม่าลดลง ส่งผลให้เข้ามาทำป่าไม้ในล้านนา บริษัท บริติช บอร์เนียว จำกัด ในปีพ.ศ. 2432 และบริษัท บอมเบย์ เบอร์มา ปีพ.ศ.2335) จึงเข้ามาหาซื้อสินค้าไม้สักจากล้านนา นำไปสู่การโค่นป่าไม้สักอย่างขนานใหญ่ สร้างฐานะร่ำรวยให้แก่ชนชั้นนำของล้านนาจนเป็นเหตุให้สยามเข้ามาดูแลจัดการกิจการป่าไม้ในล้านนา โดยพื้นที่ที่มีการชักลากซุงไม้สักคือบริเวณท่าวัดเกตุการาม ส่วนพ่อค้าชาวจีนที่อพยพจากกรุงเทพฯไปอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ และได้สถาปนาตนเองเป็นชนชั้นกลางมีบทบาทสำคัญขนสินค้าจากกรุงเทพฯมาขายที่เชียงใหม่ และขนสินค้าจากล้านนาลงไปขายที่กรุงเทพฯ จะเห็นว่าวิถีชีวิตของชาวจีนคือการออกไปทำการค้าขายหรือเก็บภาษีอากรตามหัวเมือง ครั้นเมื่อเส้นทางรถไฟมาถึงเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2464 ถนนจากสถานีรถไฟผ่านถนนสันป่าข่อยข้ามสะพานนวรัฐมายังถนนสุเทพจึงมีความสำคัญเพิ่มขึ้น ส่งผลให้ชุมชนการค้าในย่านสันป่าข่อยและริมสะพานนวรัฐเติบโตมากขึ้น ชุมชนท่าวัดเกตุลดบทบาทลงไปมาก ส่วนตลาดทั้งสองบนถนนวิชัยนันท(บริเวณกาดหลวง)ยังคงความสำคัญเช่นเดิม กระทั่งได้เกิดตลาดนวรัฐทางทิศเหนือของตลาดต้นลำไยและย่านการค้าบนถนนช้างคลาน (ในท้าวซาร์ในปัจจุบัน)

ทั้งนี้รูปแบบการดำเนินชีวิตของชาวเชียงใหม่จึงรับอิทธิพลจากการเข้ามาครอบครองพื้นที่ทางการค้าของชาวยุโรปและประเทศอาณานิคม การเข้ามาเผยแผ่ศาสนาของมิชชันนารีชาวอเมริกัน ซึ่งต่อมาได้เป็นที่มาของโรงเรียนต่างๆของเชียงใหม่ ตลอดจนการอพยพของชาวจีนจากภาคกลางมาตั้งรกรากทำมาหากินที่เชียงใหม่ เนื่องจากถูกรัฐบาลไทยขูดรีดภาษีอย่างหนัก เกิดเป็นการผสมผสานผู้คนจากหลากหลายชาติพันธุ์และวัฒนธรรม จนเกิดเป็นรูปลักษณะของวิถีชีวิตคนใน

ชานกาดหลวง ตัวอย่างเช่น การค้าขายผ้าของชาวอินเดียหรือระบบการค้าไม้สักของบริษัทต่างชาติ ที่ครอบคลุมตั้งแต่ลำน้ำปิงภายในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ลำพูนจนไปถึงลุ่มน้ำวัง จังหวัดลำปาง และการรับซื้อจำนำข้าวของชาวจีน มีผลทำให้ระบบเศรษฐกิจของเชียงใหม่เกิดการเคลื่อนไหวและเติบโตอย่างต่อเนื่อง ชาวบ้านในจังหวัดเชียงใหม่เองที่ประกอบอาชีพทำการเกษตรก็จะส่งสินค้าพืชผัก รวมถึงข้าวสารมาจำหน่ายภายในตัวเมือง ทำให้เกิดชุมชนกาดขึ้นในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำปิงหรือบริเวณที่เรียกว่าช่วงเมรุและเป็นที่มาของชุมชนกาดหลวงมาจนถึงปัจจุบัน

2.1.2 ประวัติศาสตร์ชุมชนกาดหลวง

“ตลาดวโรรส” เป็นชื่อเรียกตลาดที่ได้รับพระราชทานนามจากพระราชชายา เจ้าดารารัศมี ตามพระนามของเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ในช่วงปี พ.ศ. 2444-2452 เนื่องมาจากเงินลงทุนในการสร้างตลาดส่วนหนึ่งมาจากพระองค์ท่าน ผู้คนในชุมชนจะเรียกว่า “กาดหลวง” ซึ่งเป็นคำที่ถูกใช้เรียกตลาดในภาษาเหนือ ส่วนคำว่า “หลวง” ก็มาจากการที่ตลาดแห่งนี้เป็นศูนย์กลางการค้าขายที่ใหญ่และมีความสำคัญมากที่สุดในขนาดนั้น กาดหลวงจึงเป็นชื่อที่แฝงไปด้วยความยิ่งใหญ่ของขนาดและผู้ถือครองในขณะเดียวกัน

จุดเริ่มต้นของกาดหลวงที่เกี่ยวข้องกับชนชั้นปกครองของเชียงใหม่ในอดีตนั้นเห็นได้จากชื่อถนนหลายสายที่รายล้อมรอบตัวกาดอยู่ เช่น ถนนช่วงเมรุ ที่ตรงกับชื่อของพระเมรุ หรือท้องสนามหลวงหน้าพระบรมมหาราชวังที่กรุงเทพมหานคร ซึ่งก็ไม่น่าแปลกใจแต่อย่างใดเพราะถ้าเราย้อนกลับไปดูประวัติศาสตร์เมืองก็จะพบว่าย่านที่ตั้งของกาดหลวง แต่เดิมเป็นที่ปลงพระศพของเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ตามพระราชดำริสของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ที่ต้องการพัฒนาพื้นที่บริเวณช่วงเมรุให้เป็นตลาดในปี พ.ศ. 2453 ซึ่งมาถึงปัจจุบัน พ.ศ.2553 กาดหลวงจึงมีอายุครบร้อยปีพอดี ปัจจุบันทุกแห่งยังคงตั้งอยู่ที่วัดสวนดอก โดยภูของพระเจ้าอินทวิชยานนท์เป็นภูของพระเจ้าองค์สุดท้ายที่ได้รับการก่อสร้างขึ้นที่ช่วงเมรุ ซึ่งพระนามบางส่วนของพระองค์เป็นที่มาของถนนวิชยานนท์ ดังนั้นด้วยประวัติศาสตร์อันยาวนานทำให้กาดหลวงสัมพันธ์กับการเติบโตของกาดอื่นๆ ที่อยู่บริเวณใกล้เคียงกัน ไม่ว่าจะเป็นกาดวโรรส กาดต้นลำไย กาดแจ็กโอ้ว หรือตลาดนครรัฐ และตลาดเทศบาล โดยมีถนนที่กล่าวมาเป็นตัวเชื่อมทำให้พื้นที่ทั้งหมดเป็นตลาดขนาดใหญ่ เป็นพื้นที่ค้าขายระดับเมืองที่สำคัญที่สุด และทั้งย่านถูกเรียกรวมกันว่า “กาดหลวง”

กาดต้นลำไย(คนเชียงใหม่เรียกว่า กาดต้นลำไย ต้นลำไยแปลว่าว่าได้ต้นลำไย) ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกของกาดวโรรส โดยมีถนนวิชยานนท์คั่นกลาง ชื่อของกาดมีที่มาจากแต่เดิมบริเวณนั้นมีต้นลำไยอยู่หนาแน่น ปัจจุบันต้นลำไยทั้งหลายถูกตัดทิ้งจากการพัฒนาตลาดในแต่ละช่วงไปจนหมดแล้ว แต่เดิมพื้นที่บริเวณนี้ยังเป็นที่ลุ่มริมฝั่งแม่น้ำปิง ที่เคยเป็นที่เลี้ยงช้างและ

อาบนํ้าข้างของเจ้านายฝ่ายเหนือ รวมถึงเป็นที่เลี้ยงช้างที่ใช้ชักลากไม้ล่องไปตามแม่น้ำปิง ก่อนที่การค้าขายในฝั่งภาควโรรสจะเจริญรุ่งเรือง ซึ่งมีรูปแบบเป็นภาคหมั่วก่อนที่ตลาดจะได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นอาคารตลาดถาวรในปัจจุบัน

ด้านทิศเหนือของภาคหลวงจะเป็นที่ตั้งของภาคเจ๊กโอ้วหรือที่มีชื่ออย่างเป็นทางการว่า “ตลาดนวรรัฐ” อันเป็นชื่อเรียกที่ตั้งตามพระนามของเจ้าแก้วนวรรัฐ ซึ่งเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ในช่วงปี พ.ศ. 2454-2482 และเป็นเจ้าผู้ครองนครองค์สุดท้าย เพราะบริเวณที่ตั้งของตลาดเคยเป็นที่ตั้งของกลุ่มเจ้าแก้วนวรรัฐอันเป็นที่ประทับของพระองค์ ส่วนชื่อภาคเจ๊กโอ้ว ถูกเรียกตามเผ่าแก่อโอ้ว ซึ่งได้ซื้อคุ่มหลังนี้และพัฒนาพื้นที่เป็นตลาดในระยะเวลาต่อมาโดยการรื้อคุ่มลง เนื่องจากตัวอาคารมีสภาพทรุดโทรมมาก ส่วนบริเวณพื้นที่หลังภาคต้นลำไยติดกับแม่น้ำปิง ทางกรมเทศบาลนครเชียงใหม่ได้ทำการรื้อถอนห้องแถวและบ้านเรือน เพื่อตัดถนนสร้างทางเท้าจากทางตอนเหนือของถนนวิชยานนท์ ทะลุผ่านชุมชนศาลเจ้าพ่อปู่เถ่ากง เชื่อมเข้ากับถนนปรัญญ์ทางด้านทิศใต้ ออกสู่สะพานนวรรัฐ พื้นที่ริมถนนฝั่งตรงข้ามแม่น้ำปิงได้สร้างเป็นตลาดอีกแห่ง คือตลาดเทศบาล โดยมีที่จอดรถด้านบน ปัจจุบันเป็นแหล่งซื้อขายดอกไม้สดทั้งในรูปแบบค้าส่งและค้าปลีก

พื้นที่ของภาคทั้ง 4 แห่ง แบ่งแยกออกเป็นเอกเทศในเชิงโครงสร้างในการบริหารจัดการแต่ภาคทั้งหมดก็ถูกเชื่อมโยงเป็นเนื้อเมืองเดียวกัน ด้วยกิจกรรมทางการค้าที่แผ่คลุมไปทั่วบริเวณทั้งหมด ความแออัดของร้านค้าและความจอแจของผู้ซื้อผู้ขายได้ล้นออกมาบนพื้นที่ถนนทำให้เชื่อมภาคเข้าหากัน โดยเฉพาะตรอกเหล่าโอ้วที่ตัดผ่านกลางย่านและร้านค้าสองฝั่งตรอกได้เชื่อมชุมชนค้าขายจากฝั่งถนนข้างมอญกับถนนท่าแพให้เป็นเนื้อเดียวกัน จนทำให้ความเป็นภาคหลวง ไม่ได้จำกัดอยู่แค่ตลาดวโรรสอีกต่อไป แต่ละบุคคลมีผู้คนที่อาศัยและค้าขายอยู่ที่ภาคหลวงต่างก็มีความผูกพันกับพื้นที่และสมาชิกของชุมชนอย่างเหนียวแน่นถึง แม้จะต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างไม่คาดฝัน เมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2511 ที่ไฟได้ไหม้ภาควโรรส และภาคต้นลำไยอย่างหมดสิ้น จนสืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน ความเข้มแข็ง ความผูกพัน และหวงแหนในชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่ของผู้คนที่ยังสังเกตเห็นได้จากกิจกรรมต่างๆ ที่จัดขึ้น เช่น งานฉลองครบรอบร้อยปีภาคหลวง หรือการรวมตัวกันคัดค้านการขยายแนวเขตถนนตามร่างผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 3 เป็นต้น ถึงแม้ว่าภาคทั้งหมดจะกลายเป็นพื้นที่ระดับย่านของเมืองที่มีกิจกรรมการค้าขายที่ต่อเนื่องถึงกัน แต่ภาคแต่ละแห่งก็มีลักษณะเฉพาะของสินค้าและลูกค้าคนละกลุ่มกัน โดยภาค วโรรสเป็นศูนย์รวมของฝากของกินพื้นเมือง เสื้อผ้าสำเร็จรูปและผ้าลายชนิดที่นักท่องเที่ยวและคนเชียงใหม่เองแวะมาซื้อหาเป็นประจำ แต่ถ้าจะหาซื้อผักผลไม้และผลผลิตทางการเกษตรอื่นๆ ก็ต้องไปที่ภาคต้นลำไย ส่วนภาคเจ๊กโอ้วนั้นเป็นศูนย์รวมสินค้าอุปโภค

บริโภคที่ผลิตมาจากโรงงาน ในขณะที่ตลาดเทศบาลเป็นศูนย์รวมของสินค้าทั่วไป เช่น เสื้อผ้า มือถือ กระเป๋า ของกิน ของใช้ในครัวเรือนและดอกไม้ นานาชนิด

2.1.3 ความสำคัญของชุมชนกาดหลวงสู่ภาวะสมัยใหม่

ย่านการค้าของเมืองเป็นตัวแปรสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงสมัย ยิ่งถ้าย่านการค้าแห่งนั้นเคยเป็นสถานที่ตั้งสำคัญอย่างเช่น วัด วัง หรือ ลานเมืองมาก่อน ก็ยิ่งทำให้พัฒนาการของย่านการค้าที่น่าสนใจยิ่งขึ้นไปอีก กาดหลวงของเมืองเชียงใหม่ก็เช่นกันในฐานะย่านการค้าที่สำคัญที่สุดของเมืองเชียงใหม่

อายุ 100 ปี ของกาดหลวง อาจดูยาวนานแต่ถ้าเทียบกับอายุของเมืองเชียงใหม่กว่า 700 ปี กาดหลวงยังมีอายุที่สั้นนักแต่การจะคิดเป็นกาดถาวรที่ได้รับความนิยมจากผู้คนในท้องถิ่นมาจับจ่ายซื้อของโดยตลอดนั้นไม่ใช่เรื่องง่ายๆ ด้วยพัฒนาการของกาดที่มีลักษณะเป็นไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป เริ่มจากการเป็นกาดหมั้วซึ่งเป็นตลาดชั่วคราวและเมื่อกาดนั้นได้รับความนิยมก็ถูกพัฒนาให้เป็นเรือนค้าชั่วคราวและถาวรในยุคต่อมา การดำรงอยู่มาได้ถึงปัจจุบันโดยที่ยังได้รับความนิยมมาโดยตลอด ก็อาจเป็นเพราะทำเลที่ตั้งของกาดซึ่งตั้งอยู่ระหว่างกำแพงเมืองเก่ากับแม่น้ำปิงถือเป็นจุดยุทธศาสตร์ในการขนส่งและลำเลียงสินค้ามาขาย แต่เดิมยังเป็นจุดที่ขงไม้สักจำนวนมากล่องมาตามแม่น้ำปิง ในยุคที่การทำไม้ยังเฟื่องฟูผู้คนจึงแออัดกันอยู่ที่นี้ไม่ว่าจะมาซื้อขายหรือมาใช้ประโยชน์จากลำน้ำปิงในการสัญจรก็ตาม อีกทั้งการเกิดและการเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาของกาดหลวงยังได้สัมพันธ์กับย่านอื่นๆ ในบริเวณใกล้เคียงด้วย

การค้าขายนอกเวียงไม่ได้กระจุกตัวอยู่ในบริเวณริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิงเท่านั้น ฝั่งตรงข้ามด้านทิศตะวันออกของแม่น้ำที่เรียกว่าบ้านท่าวัดเกต ยังเป็นแหล่งชุมชนค้าขายของชาวจีนและชาวต่างชาติอื่นๆ ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินในจังหวัดเชียงใหม่ แม่น้ำซึ่งเป็นอุปสรรคในการข้ามมายังฝั่งเวียงทำให้ฝั่งตรงข้ามเวียงเป็นที่ชนบทไร่นาที่ยังไม่มีใครพัฒนา การตั้งชุมชนใหม่ของผู้ที่มาทีหลังจึงเป็นเรื่องง่ายกว่าฝั่งที่เวียงตั้งอยู่ เปรียบเสมือนกับเป็นชุมชนค้าขายที่คอยสนับสนุนการส่งเสบียงสินค้าให้กับเจ้านายและคนท้องถิ่นที่อยู่ฝั่งตรงข้าม ซึ่งดำรงชีวิตอยู่ในระบบสังคมที่แทบจะไม่มีชนชั้น ทำให้พ่อค้าคนจีนและคนต่างชาติที่อพยพเข้ามามองเห็นโอกาสในการประกอบอาชีพค้าขายในเมืองนี้ ชุมชนการค้าที่นำสินค้าล่องขึ้นลงระหว่างเชียงใหม่และกรุงเทพมหานครจึงเกิดขึ้นบริเวณฝั่งตรงข้ามแม่น้ำปิงของเวียงเชียงใหม่ซึ่งอยู่ตรงข้ามกาดหลวงในปัจจุบัน(ฝั่งท่าวัดเกต) อันเป็นจุดที่สายน้ำปิงเปลี่ยนทิศโค้งลงได้ทำให้ฝั่งด้านท่าวัดเกตเป็นตำแหน่งที่เหมาะสมในการจอดเรือขนถ่ายสินค้า การมารวมตัวกันอยู่เป็นชุมชนการค้าของผู้คนจำนวนมากจากหลากหลายวัฒนธรรม ปัจจุบันแม้ว่าการค้าขายแบบเก่าของชุมชนวัดเกตจะสงบนิ่งไปนานแล้ว แต่

ยังคงยังแวดล้อมไปด้วยบ้านและอาคารเรือนแถวค้าขายแบบเก่า และศาสนสถานจากหลากหลาย วัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นวัดเกตการาม, โบสถ์ของสภาคริสตจักรที่ 1 เชียงใหม่ มัสยิดฮัดดักวา และ สมาคมศรีครูสิงห์สภาของชาวซิกข์ แม่น้ำปิงไม่ได้เป็นอุปสรรคอีกต่อไปในการค้าขายกับฝั่งเวียง ของชุมชนบ้านท่าวัดเกต เมื่อข้าวไม้สักของหม่อซึกได้ถูกสร้างขึ้นในปี พ.ศ.2427 การขนถ่ายระบบ สิ้นค้าจากบ้านท่าวัดเกตมายังบ้านช้างม่วยบนฝั่งเวียงจึงเป็นไปได้สะดวกยิ่งขึ้น การค้าขายจึง พัฒนาขึ้นเป็นตลาดเล็กๆ ตามริมฝั่งแม่น้ำปิงและรูก้ำเข้าไปบริเวณช่วงเมรุ อันเป็นที่ตั้งของอุ้งเก็บ พระอัฐิของเจ้าเมืองเชียงใหม่จำนวนมาก จนในที่สุดพระราชยาจึงมีพระดำริให้ย้ายอุ้งไปไว้ที่วัด สวนดอก และพัฒนาพื้นที่บริเวณนี้ให้สอดคล้องกับกิจกรรมที่เกิดขึ้นในยุคนั้นขึ้นเป็นตลาดในปี พ.ศ.2453 กาดวโรรสและชุมชนกาดหลวงจึงเริ่มเกิดขึ้น ณ บัดนั้นเป็นต้นมา และย่านกาดหลวงก็ เริ่มขยายตัวออกไปกว้างขึ้นตามลำดับในยุคต่อมา โดยมีปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง เป็นตัวเสริมให้ย่านกาดหลวงเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นและสามารถดำรงกิจการการค้ามาได้อย่างต่อเนื่อง

ในระยะเริ่มต้นของกาดหลวง พ่อค้าชาวจีนเริ่มขยายขบวนการการค้าของตนจากฝั่ง ตะวันตกของน้ำปิงมายังฝั่งกาดหลวง เกิดชุมชนชาวจีนค้าขายที่สำคัญขึ้นตั้งแต่บนฝั่งบริเวณที่ติด น้ำปิงจรดถนนวิยานนท์ และขยายตัวกว้างออกไปมากจนถึงตรอกเล่าโจ้วมีชาวจีนอพยพเข้ามา มากขึ้นเรื่อยๆ ตามการค้าที่ขยายตัวขึ้นในช่วงยุคต่อมา การค้าขายที่ขยายตัวไปตามตรอกเล่าโจ้ว และถนนวิยานนท์ได้เชื่อมต่อกับถนนช้างม่วยด้านทิศเหนือ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นกิจกรรมการค้าของ กาดหลวงไหลลงมาทางใต้จนเชื่อมต่อกับถนนท่าแพในที่สุด ปัจจุบันตรอกเล่าโจ้วถูกขนานนามว่า เป็น “ไชน่าทาวน์” ของเมืองเชียงใหม่ เนื่องจากการค้าขายของชาวจีนที่นี้ยังคงดำเนินอยู่ต่างจาก ย่านบ้านท่าวัดเกต ถึงแม้ว่าจะเป็นชุมชนค้าขายของชาวจีนยุครุ่นก่อตั้งแต่การค้าขายแบบเดิมได้ยุติ ลงไปนานแล้ว การปักหลักตั้งฐานทำมาค้าขายอย่างมั่นคงในบริเวณนี้ทำให้เกิดศาลเจ้าพ่อปู่เล่ากง ในบริเวณที่เคยเป็นที่วัดร้างริมฝั่งแม่น้ำปิงและศาลเจ้ากวนอูในตรอกเล่าโจ้วตามมา นอกจากชาว จีนแล้วคนชาติอื่น เช่น คนอินเดียก็อพยพเข้ามาทำการค้าที่กาดหลวงนี้เช่นกัน วัฒนธรรมของชาว ซิกข์อินเดีย ร้านขายผ้า ร้านขายยาสมุนไพร และเครื่องเทศในกาดหลวง เป็นหลักฐานของ วิวัฒนาการในการเข้ามามีฐานของชาวอินเดียที่สังเกตเห็นได้ในปัจจุบัน

การสร้างสะพานนรรัฐขึ้นปีนครั้งแรกในปี พ.ศ. 2453 ซึ่งเป็นสะพานไม้ เป็นอีกปัจจัย หนึ่งที่กระตุ้นให้การค้าขายจากย่านบ้านท่าวัดเกต ขยายตัวข้ามฟากมายังฝั่งเวียงด้านทิศใต้ของกาด หลวงตามถนนท่าแพ และเชื่อมต่อเป็นย่านการค้าขายกินบริเวณกว้างของเมืองในที่สุด การค้าคง ดำเนินไป จนกระทั่งการมาถึงของรถไฟในปี พ.ศ. 2464 ซึ่งตามมาด้วยการสร้างสะพานนรรัฐ ขึ้นมาใหม่เป็นสะพานเหล็กในปีเดียวกัน เพื่อรองรับการเดินทางขนส่งจากฝั่งตรงข้ามแม่น้ำปิงเข้า สู่มืองที่ขยายตัวขึ้นตามการมาถึงของรถไฟ การขนส่งที่สะดวกรวดเร็วขึ้นทำให้การล่องเรือสินค้า

ขึ้นลงระหว่างเชียงใหม่-กรุงเทพฯที่ใช้เวลานาน และเสี่ยงอันตรายหมดความนิยมลง ยังผลให้กิจกรรมการค้าในบริเวณบ้านท่าวัดเกิดเงียบเหงา แต่กลับมาคึกคักในย่านกาดหลวงและบนถนนท่าแพซึ่งเชื่อมสะพานนวรัฐเข้าสู่ในเขตเวียงแทน ในขณะที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงช่วงลงจากสะพาน นวรัฐไปจนถึงสถานีรถไฟ ก็เริ่มมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจการค้ามากขึ้นตามสองฟากถนนเจริญเมืองเกิดกาดสันป่าข่อยขึ้น รวมทั้งธุรกิจการค้าและสถานบันเทิงอื่นๆ ยิ่งทำให้การขยายตัวของเมืองเชียงใหม่ไปทางทิศตะวันออกเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม

หลังจากเส้นทางถนนระหว่างเชียงใหม่-กรุงเทพฯ ได้รับการพัฒนาจนมีความสะดวกสบายในการเดินทางขนส่งและสามารถแข่งขันกับเส้นทางรถไฟได้ ความนิยมในการขนส่งทางรถไฟก็เปลี่ยนไปใช้ระบบขนส่งทางถนนแทน ธุรกิจการค้าตามแนวเส้นทางสถานีรถไฟมุ่งสู่เมืองบนถนนเจริญเมืองและถนนท่าแพจึงได้รับความนิยมลงไปด้วย แต่การค้าขายในบริเวณกาดหลวงยังคงมีอยู่ตลอดทุกยุคทุกสมัย ซึ่งถ้าเปรียบเทียบกับทางตะวันตกของเมืองเชียงใหม่แล้ว(บริเวณดินคอยสุเทพ ทางไปมหาวิทยาลัยเชียงใหม่)ยังมีการพัฒนาที่ช้ากว่ามาก ถึงแม้จะมีเวียงสวนดอกตั้งอยู่ก่อน

เมื่อความสมัยใหม่เข้ามาด้วยปัจจัยการมาถึงของนักท่องเที่ยวในยุคต่อมา ย่านการค้าบนถนนช้างคลานที่เชื่อมต่อกับถนนท่าแพได้เกิดขึ้น ถนนท่าแพที่เคยตกอยู่ในความเงียบเหงาในระยหนึ่งได้เริ่มกลับมามีชีวิตอีกครั้งกับธุรกิจการค้าและบริการสำหรับนักท่องเที่ยวต่างชาติ ในขนาดที่ในท่าบารับบนถนนช้างคลาน โคนถนนคนเดินเสาร์-อาทิตย์แย่งลูกค้าไปเกือบทั้งหมด จนตัวเองต้องเปลี่ยนเป็นถนนคนเดินบ้าง ในขณะเดียวกันฝั่งตะวันตกของเมือง ธุรกิจการค้าขายและการบริการการท่องเที่ยวในแถบถนนนิมมานเหมินท์ ได้ขยายตัวมีความเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วตามกระแสการบริโภคสมัยใหม่ หากเราลองย้อนกลับไปมองกิจกรรมการค้าและวิถีชีวิตของชุมชนกาดหลวงก็สะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะสังคมสมัยใหม่ การปรับตัวเข้ากับเมืองที่เติบโตขึ้นย่อมมีผลต่อทั้งกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนกาดและผู้เข้ามาซื้อสินค้าและบริการเช่นกัน

2.1.4 พื้นที่ใช้สอยและสถาปัตยกรรมของชุมชนกาดหลวง

เริ่มจากอาคารกาควาโรสที่ตั้งอยู่ในปัจจุบันได้รับการออกแบบเพื่อทดแทนอาคารหลังก่อนหน้านี้นี้ที่ถูกเพลิงไหม้ลงจนหมดสิ้นในปี พ.ศ.2511 โดยอาคารทั้งหลังเก่าและใหม่ได้รับการออกแบบจากสถาปนิกคนเดียวกันคือ ศ. อัน นิมมานเหมินท์ เปิดใช้อาคารขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2515 ซึ่งเมื่อสังเกตการวางผัง รูปทรงและอุปกรณ์ประกอบอาคารต่างๆ นับว่าเป็นอาคารที่ทันสมัยมากในยุคนั้น ยังเป็นตลาดสำหรับหัวเมืองที่ไกลออกไปจากเมืองหลวงแล้วก็ยังนับว่าแปลกใหม่ที่เดียว

จุดเด่นของอาคารอยู่ที่โครงสร้างที่เรียบง่ายแต่สวยงาม มีส่วนพุ่งขึ้นไปรับหลังคาพื้นเหลี่ยมที่เปิดรับแสงสว่างเข้าสู่ภายในตัวอาคารจากทางด้านทิศเหนือและการเปิดช่องว่างตรงกลางให้แสงธรรมชาติส่องลงมาได้ทั่วทั้งพื้นที่ภายใน ในขณะที่ผู้ที่มาจับจ่ายสามารถมองเห็นได้ว่าชั้นบนของอาคารขายสินค้าอะไรและช่วยในการหมุนเวียนระบายอากาศขึ้นสู่ด้านบนได้เป็นอย่างดีด้วย

ตลาดโดยทั่วไปมักมีกิจกรรมค้าขายในทางราบเมื่อต้องทำการออกแบบตลาดขึ้นทางสูง ผู้ค้าซึ่งอยู่ชั้นบนๆย่อมมีโอกาสขายสินค้าได้น้อยกว่าผู้ค้าที่อยู่ในระดับดินหรือชั้นล่างๆ การออกแบบให้ตลาดมีการเล่นระดับของชั้น เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องในการสัญจรมากกว่าจะเป็นชั้นหนึ่งชั้นสองอย่างชัดเจนเป็นการแก้ปัญหาวิธีหนึ่ง ขณะเดียวกันก็มีการใช้ทางลาดเชื่อมต่อการเล่นระดับครั้งชั้นเหล่านี้เข้าด้วยกันและในส่วนที่เป็นชั้นเดิมมีการใช้บันไดเลื่อนเพื่อเชื่อมต่อให้ผู้มาจับจ่ายขึ้นสู่ด้านบน พื้นที่ใช้สอยภายในกาควโรสจึงมีการไหลเชื่อมและเปิดโล่งรับแสงสว่างจากด้านบนลงมาได้อย่างทั่วถึงพื้นที่รอบกาดด้านนอกที่ติดถนน ถูกออกแบบให้เป็นห้องแถวล้อมรอบแต่เว้นว่างเป็นบางช่วงในแต่ละด้านเพื่อเป็นทางเข้าสู่กาดด้านใน ห้องแถวเหล่านี้ถูกออกแบบให้มีลักษณะเรียบเกลี้ยงตามแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่นิยมที่กำลังเฟื่องฟูในยุคนั้น เช่น เดียวกับการออกแบบพื้นที่กาดด้านในที่ปราศจากการตกแต่งโดยไม่จำเป็นเน้นประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก

ข้ามฝั่งถนนวิชยานนท์มาเป็นกาดตันลำไย ซึ่งออกแบบโดยสถาปนิกคนเดียวในช่วงเวลาเดียวกันทดแทนอาคารเก่าที่ถูกเพลิงไหม้ไปเช่นกัน การออกแบบและวางผังจึงมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน พื้นที่ด้านนอกโดยรอบที่ติดถนนถูกออกแบบให้เป็นห้องแถวเช่นเดียวกับกาควโรส ยกเว้นด้านที่ติดกับถนนไพบูลย์ ภายในมีการเล่นระดับชั้นใช้หลังคาพื้นเหลี่ยมเปิดรับแสงจาก ด้านทิศเหนือและเปิดพื้นที่โล่ง ตรงกลางเช่นเดียวกับกาควโรสเพียงแต่กาดตันลำไยมีโครงสร้างที่เรียบง่ายกว่า เนื่องจากมีช่วงเสาที่แคบกว่าของกาควโรสตัวอาคารของทั้งสองกาดเป็นตัวอย่างของสถาปัตยกรรมที่เน้นประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก โดยลดทอนรายละเอียดที่ไม่จำเป็นได้ เป็นอย่างยิ่ง โดยทั้งกาควโรสและกาดตันลำไยมีหอคอยใช้เป็นที่ตั้งของถังเก็บน้ำอยู่ด้านบน ซึ่งถ้าใครได้มีโอกาสขึ้นไปก็จะสามารถเห็นความงามของโครงสร้างหลังคาพื้นเหลี่ยมและกิจกรรมบริเวณโดยรอบกาดหลวงจากเบื้องสูงได้ทั้งหมด

นอกเหนือจากห้องแถวที่ล้อมกาดทั้งสองที่ถูกออกแบบ และก่อสร้างมาในคราวเดียวกันแล้ว บริเวณโดยรอบกาดหลวงยังมีเรือนแถวหลากหลายชนิดหลงเหลืออยู่ให้เห็นซึ่งเป็นเรื่องปกติที่เราจะสามารถพบเห็นเรือนแถว(Shophouse) ค้าขายแบบเก่าตามย่านธุรกิจการค้าเก่าแก่ในทุกๆเมือง เรือนแปซึ่งเป็นเรือนค้าขายท้องถิ่นชั้นเดียวสร้างด้วยไม้หลังคามุงกระเบื้องดินขอด้านหน้าไว้ค้าขายด้านหลังไว้อยู่อาศัยที่เคยมีอยู่ดาษดื่นทั่วไปในสมัยก่อน ก็ยังพบเห็นได้บนถนนวิชยานนท์เรือนแถวสองชั้นในยุคถัดมาที่มีโครงสร้างเป็นกำแพงอิฐรับน้ำหนักในชั้นล่าง และเป็นโครงสร้างไม้ใน

ชั้นบนก็ยังสามารถพบเห็นได้หลายหลัง เช่น อาคารเก่าของตระกูลติยาภรณ์ ริมถนนวิชยานนท์ตัดกับถนนท่าแพอาคารไม้ฉลุ 5 คูหา ตรงข้ามโรงพยาบาลเทศบาลนครเชียงใหม่บนถนนวิชยานนท์เช่นกัน อาคารเรือนแถวไม้สองชั้นลูกผสม เหล่านี้มักถูกเรียกรวมๆจากคนทั่วไปว่าอาคารแบบชิโน-โปรตุกีส ซึ่งได้รับอิทธิพลของสถาปัตยกรรมประเภทนี้ได้แผ่มาถึงภาคใต้ของไทยและถูกลอกเลียนมายังกรุงเทพฯรวมทั้งตามหัวเมืองต่างๆ ในลุ่มแม่น้ำ เจ้าพระยา

อาคารเรือนแถวของเชียงใหม่มีลักษณะรูปแบบที่แตกต่างออกไป แต่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง อาคารบางหลังมีระเบียงทางเดินที่เป็นหลังคาคลุมด้านหน้า (Colonnade) แต่ก็ยังเป็นของหลังใดหลังหนึ่งไม่ได้ต่อเนื่องเป็นทางเดินยาวที่เรียกว่า ‘five foot way’ เหมือนในเรือนแถวที่พบในมาเลเซียและสิงคโปร์ ซึ่งก็ไม่มีใครเรียกชื่อนี้กับทางเดินหน้าอาคารของเรือนแถวในจังหวัดเชียงใหม่ ในยุคแรกๆเรือนแถวในเมืองเชียงใหม่ยังใช้ไม้เป็นโครงสร้างองค์ประกอบอาคารและรายละเอียดตกแต่งมากกว่าเรือนแถวในภูมิภาคอื่นของประเทศ ทั้งนี้อาคารเรือนแถวไม้สองชั้นจะมีเป็นลักษณะอาคารที่สร้างด้วยคอนกรีตมีโครงสร้างแบบเสาคานก็มีให้เห็นอยู่ทั่วไป ในย่านนี้ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ ร้านอี เอ อาร์ และร้านจิบยังตั้งโอสที่ตั่งอยู่ติดกันขายสินค้าที่คล้ายคลึงกันแต่อยู่ภายใต้อาคารที่มีรูปทรงทางสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง (นิตยสารเข็มทิศเชียงใหม่, 2553)

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมศึกษา

กรอบการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมเป็นส่วนสำคัญอย่างมากในการศึกษา และเรียนรู้วิถีชีวิตชุมชนด้วยว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงตามพื้นที่และเวลา บริบทต่างๆ ล้วนตามค่านิยมของคนหมู่มาก ทั้งนี้เราไม่สามารถยึดเอาวัฒนธรรมในช่วงเวลาหนึ่งๆ มาตัดสินปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นใหม่ และมีการสร้างความหมายใหม่อยู่ตลอดเวลาได้ การทำความเข้าใจวัฒนธรรมในระดับของการเฝ้ามองพลวัตรและคาดกาลถึงการเปลี่ยนแปลงตามปัจจัยต่างๆ ก็อาจจะต้องเกิดขึ้นเพื่อที่ว่า การเข้าไปอธิบายสิ่งเก่าและการให้ความสำคัญกับสิ่งใหม่จะใกล้เคียงกับระบบความเชื่อของคนในสังคม ณ ขณะเวลานั้นได้ใกล้เคียงที่สุด

2.2.1 นิยามวัฒนธรรม

Edward Tylor (ค.ศ. 1832-1917) ศาสตราจารย์ทางมานุษยวิทยาคนแรกของโลกชาวอังกฤษได้ให้คำนิยามเอาไว้ว่า วัฒนธรรม คือ สิ่งทั้งหมดที่มีลักษณะซับซ้อน ซึ่งรวมทั้งความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ จริยธรรม ศีลธรรม กฎหมาย ประเพณีและความสามารถอื่นๆ รวมทั้งอุปนิสัยต่างๆ ที่มนุษย์ได้มาโดยการเรียนรู้จากการเป็นสมาชิกของสังคม

Alfred Kroeber (ค.ศ. 1876-1960) วัฒนธรรมประกอบไปด้วยแบบแผนพฤติกรรมที่ได้มาโดยการเรียนรู้และที่ถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง โดยใช้ระบบสัญลักษณ์เป็นผลสำเร็จที่แตกต่างกันไปในกลุ่มชนต่างๆ วัฒนธรรมยังรวมถึงเครื่องมือเครื่องใช้ที่มนุษย์สร้างขึ้นมา ส่วนประกอบสำคัญของวัฒนธรรมยังประกอบไปด้วยความคิดตามประเพณีและค่านิยมที่ติดตามมา ระบบวัฒนธรรมนั้นอาจพิจารณาในแง่หนึ่งว่าเป็นผลผลิตของการกระทำ และในอีกแง่หนึ่งมันเป็นเงื่อนไขที่จะทำให้เกิดการกระทำอื่นๆ อย่างต่อเนื่อง

อมรา พงศาพิชญ์ (พ.ศ. 2534) วัฒนธรรมคือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมาและกำหนดขึ้นมิใช่สิ่งที่มนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ อาจเป็นการประดิษฐ์วัตถุสิ่งของขึ้นใช้หรืออาจเป็นการกำหนดพฤติกรรมหรือความคิด ตลอดจนวิธีการหรือระบบการทำงาน วัฒนธรรมเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน ในสังคมเดียวกัน ทำความตกลงกันว่าจะยึดระบบพฤติกรรมและแนวความคิดใดบ้างในการดำรงอยู่ในสังคม ข้อตกลงเหล่านี้คือการกำหนดความหมายให้กับสิ่งต่างๆ ในสังคมโดยสมาชิกของสังคมได้เข้าใจตรงกันและยึดถือปฏิบัติ เราอาจเรียกระบบที่ได้รับการตกลงกันแล้วนี้ว่า “ระบบสัญลักษณ์” ดังนั้นวัฒนธรรมก็คือระบบสัญลักษณ์ในสังคมที่มนุษย์สร้างขึ้น และได้มีการถ่ายทอดสั่งสอนให้คนรุ่นหลังๆ เรียนรู้และนำไปปฏิบัติต่อมา และเมื่อพิจารณาวัฒนธรรมในสังคม เราอาจแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะคือ (1) วัฒนธรรมในลักษณะที่เป็นสัญลักษณ์ (2) วัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เป็นต้นว่า ภาษาพูด, ระบบความเชื่อ, โลกทัศน์, กิริยามารยาท และขนบธรรมเนียมประเพณี

วัฒนธรรมทางด้านวัตถุ เช่น อาคารบ้านเรือน วัด ศิลปกรรม ประติมากรรมต่างๆ และสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆที่ใช้เป็นประจำทุกวัน

อย่างไรก็ตามการแบ่งวัฒนธรรมออกเป็นวัฒนธรรมนามธรรมกับวัฒนธรรมรูปธรรมก็ไม่ได้หมายความว่าจะเป็นการแบ่งแยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด เพราะวัฒนธรรมประเภทวัตถุก็สามารถสื่อความหมายในลักษณะเป็นระบบสัญลักษณ์ที่จับต้องไม่ได้ เช่นกันจากความหมายของวัฒนธรรมต่างๆ ข้างต้น พอจะเห็นได้ว่าวัฒนธรรมจะเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์ เรียกได้ว่าตั้งแต่เกิดจนตาย วัฒนธรรมจึงไม่ได้เป็นสิ่งที่หยุดนิ่งตายตัวแต่เป็นกระบวนการ(Process) ที่มีพลวัต(Dynamics) มีการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพสังคมและพัฒนาไปพร้อมกับมนุษย์ กล่าวคือวัฒนธรรมเกิดขึ้นดำรงอยู่อย่างสอดคล้องกลมกลืนกับการใช้ชีวิตของมนุษย์จนไม่อาจแยกออกจากกันได้ วัฒนธรรมจึงไม่ใช่เพียงงานศิลปะหรือระเบียบจารีตชั้นสูงเท่านั้น แต่ยังหมายถึงสิ่งที่ปรากฏอยู่ในชีวิตประจำวัน(Everyday Life) และยังเป็นรูปแบบหนึ่งของการสื่อสารระหว่างกันผ่านระบบสัญลักษณ์อีกด้วยแน่นอนว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมย่อมส่งผลกระทบต่อรูปแบบและความหมายของวัฒนธรรม ตั้งแต่การแบ่งแยกฐานะของวัฒนธรรมที่ส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมถูกแบ่งแยกและยกฐานะให้มีความพิเศษกลายเป็นวัฒนธรรมชั้นสูงสำหรับชนชั้นปกครอง ไม่ว่าจะเป็นงานศิลปะ กิริยามารยาท การแต่งกาย ฯลฯ ส่วนวัฒนธรรมที่ยังคงใกล้ชิดกับชีวิตความเป็นอยู่โดยทั่วไปจึงเหมือนถูกขีดเส้นให้กลายเป็นวัฒนธรรมชั้นล่างหรือวัฒนธรรมพื้นบ้าน (Low culture / Folk culture) ไปโดยปริยาย จนมาถึงวัฒนธรรมแบบประชานิยม (Popular culture) หรือวัฒนธรรมมวลชน (Mass culture) ที่เกิดขึ้นในยุคสังคมสมัยใหม่ ซึ่งมีลักษณะของการผสมผสานหยิบยืมโดยนำวัฒนธรรมชั้นสูงมาปรับรูปลักษณ์ให้ร่วมสมัยและง่ายต่อความเข้าใจของผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมและการที่วัฒนธรรมมวลชนเข้าถึงผู้คนเป็นจำนวนมากได้ นั่นก็เพราะอาศัยกระบวนการทางสื่อมวลชนและกระบวนการผลิตแบบอุตสาหกรรม

สรุปจากความหมายของวัฒนธรรมดังกล่าวข้างต้นพอสรุปได้ว่า วัฒนธรรมคือลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงามของหมู่คณะ และเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของสังคม เป็นแบบแผนที่สมาชิกในสังคมเดียวกันยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา สามารถเข้าใจและซาบซึ้งร่วมกันได้ เป็นผลรวมของการสั่งสม สิ่งสร้างสรรค์และภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาช่วยให้มนุษย์ในสังคมนั้นๆอยู่รอดและเจริญงอกงาม ทั้งนี้วัฒนธรรมจะดำรงอยู่ยาวนานเพียงใดขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของคนในสังคม ซึ่งเป็นไปตามคุณค่าทางความคิด ความรู้สึก ความเชื่อ เพราะการสร้างสรรค์คือการต่อสู้ดิ้นรนค้นหาแนวทางใหม่ๆโดยไม่สูญเสียรูปแบบดั้งเดิมของตนเองไป อีกทั้งยังสืบทอดและเรียนรู้กันระหว่างสมาชิก ดังนั้นวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของมนุษย์ชนจึงเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขของพื้นที่และกาลเวลา

2.2.2 ความหลากหลายทางวัฒนธรรม

การผสมผสานทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์เกิดขึ้นก่อนหน้าที่เราจะมีความหมายของคำว่า "รัฐชาติ" โดยคำว่า "ชาติ" ในภาษาไทยสมัยก่อนไม่ได้แปลว่ารัฐชาติ แต่หมายถึงชาตินี้ ชาติหน้า ชาติก่อน และชาติตระกูล ส่วนคำว่าชาติที่เราใช้ในปัจจุบันนี้ ส่วนใหญ่มักหมายถึงแต่รัฐชาติ ซึ่งถือเป็นประดิษฐกรรมของสังคมสมัยใหม่เพราะเพิ่งก่อตั้งขึ้นในยุโรปเมื่อ 100 กว่าปีมานี้เองแล้ว ก็ขยายเข้ามาสู่สังคมไทยผ่านระบบอาณานิคม(Colonization)

ในอดีตก่อนการสร้างชุดความเชื่อเกี่ยวกับรัฐชาติ การให้ความสำคัญเรื่องพรหมแดนหรือดินแดนรัฐต่างๆจะสนใจในเรื่องการคุมกำลังคนมากกว่า ผู้คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แถบนี้ก็จะเคลื่อนไหวไปมาหาสู่กันโดยไม่ได้คิดถึงเรื่องเส้นเขตแดน การเคลื่อนไหวจึงดำเนินไปอย่างลื่นไหลมีการผสมผสานและเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมอยู่อย่างต่อเนื่อง วัฒนธรรมจึงไม่ได้มีลักษณะตายตัว หากถามว่าคนไทยมีลักษณะวัฒนธรรมอย่างไร? คงตอบได้ไม่ถนัดนักเพราะในอดีตคนไทยไม่ได้อยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่จะตั้งถิ่นฐานอยู่ท่ามกลางกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ กล่าวคือคนไทยไม่ใช่คนกลุ่มเดียวที่อาศัยอยู่แถบนี้แท้จริงแล้วเราอาศัยอยู่กับคนในกลุ่มชาติพันธุ์อื่นหรือคนที่พูดภาษาอื่นๆ มาโดยตลอด

กลุ่มชาติพันธุ์ที่ใหญ่ที่สุดในดินแดนที่เราอาศัยอยู่ ปัจจุบันมีอยู่สองกลุ่มใหญ่ๆด้วยกัน ได้แก่ ในทางทิศตะวันออกจะเป็นกลุ่มที่พูดภาษามอญเขมร ซึ่งมีอยู่กระจายทั่วไปแต่มีอยู่หนาแน่นในประเทศเขมรรวมทั้งชาวมอญที่อยู่ในประเทศพม่า ส่วนในประเทศไทยกลุ่มที่พูดภาษาเขมรมอญ จะมีอยู่หลายกลุ่มด้วยกัน ในภาคเหนือมีกลุ่มสำคัญ คือ ลัวะ ซึ่งเชื่อว่าเป็นคนท้องถิ่นดั้งเดิมในภาคอีสานก็มีพวกขมุ ส่วนในภาคอีสานใต้มีกลุ่มที่เรียกตัวเองว่ากวยหรือกูย คือพวกเลี้ยวช้างเก่งอยู่ในแถบจังหวัดสุรินทร์และบุรีรัมย์ซึ่งเป็นกลุ่มชนดั้งเดิมในแถบนี้ ต่อมาภายหลังจึงค่อยๆคลุกคลีผสมผสานกับคนไทยในทางวัฒนธรรม ส่วนทางทิศตะวันตกก็มีกลุ่มชาติพันธุ์หลักที่เรียกว่ากลุ่มที่พูดภาษาพม่า-ทิเบต และกลุ่มคนที่อยู่ภาคเหนือของประเทศไทยก็คือกระเหรี่ยง อีซู และอาหู่ ซึ่งมักพบว่าพวกเขาอาศัยอยู่ร่วมกับคนไทยมาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นอสัถย์อยู่ในประเทศไทยหรือประเทศพม่า จีน ลาว และเวียดนาม ก็อาจกล่าวได้ว่าคนไทยที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในเอเชีย ไม่เคยอยู่อย่างโดดเดี่ยวแต่จะมีความสัมพันธ์และแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับกลุ่มคนต่างๆ เหล่านี้อยู่เรื่อยมา

ดังนั้นวัฒนธรรมผู้คนในแถบนี้ จึงไม่มีลักษณะเชิงเดี่ยวแต่เป็นวัฒนธรรมผสมผสานในลักษณะที่ซับซ้อนและเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา นอกจากความซับซ้อนแล้ววัฒนธรรมจากการผสมผสานเหล่านี้ก่อให้เกิดความหลากหลายของวัฒนธรรม ตัวอย่างเช่น คนไทยในภาคเหนือเรียกตัวเองว่าคนเมือง ซึ่งแถบใกล้ๆก็จะมีไทลื้อ ไทจีน ไทใหญ่ เป็นต้น ลักษณะผสมผสานเหล่านี้

ได้มีนักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษ ชื่อ เอ็ดมันซ์ ลีช(Edmund Leach) เขียนหนังสือสำคัญเล่มหนึ่งชื่อว่า Political Systems of Highland Burma (Leach, 1954) ทำการศึกษาที่พม่า โดยเอ็ดมันซ์ ลีชได้ทำการศึกษากลุ่มชนสองกลุ่มที่มีความสัมพันธ์กันคือคนฉานหรือไทใหญ่(Shan) กับคนคะฉิ่น(Kachin) คือพวกเขาเขาที่อยู่ในรัฐคะฉิ่นของพม่า คนไทใหญ่กับคนคะฉิ่นอยู่ในรัฐเดียวกัน แต่คนไทใหญ่มักอาศัยอยู่ในที่ราบในขณะที่คนคะฉิ่นอยู่ในที่สูง เอ็ดมันซ์ ลีชพบว่า ทั้งคนฉานและคนคะฉิ่นมีการแต่งงานแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมไปมาหาสู่กันตลอดเวลา แต่ถ้าเมื่อใดก็ตามไปอาศัยอยู่ในที่สูงแล้วทำไร่พร้อมกับการนับถือผี กลับถูกมองว่าเป็นคะฉิ่น แต่ไม่ว่าคนนั้นจะเกิด เป็นคะฉิ่นหรือฉานก็ตาม หากอาศัยอยู่ในที่ราบ ทำนา นับถือพุทธศาสนาจะถูกมองว่าเป็นคนฉาน

การที่เอ็ดมันซ์ ลีช มองลักษณะนี้เพื่ออธิบายว่าความเป็นคะฉิ่น หรือความไม่เป็นฉาน ไม่ผูกติดตั้งแต่เกิด แต่ขึ้นอยู่กับสถานภาพทางสังคมเป็นอย่างไรขึ้นอยู่กับว่าอาศัยอยู่บนที่สูงหรือในที่ราบ นับถือศาสนาอะไรและทำการผลิตแบบไหน ความเป็นชาติพันธุ์จึงไม่ได้มากับการเกิด แต่จะเกี่ยวข้องกับสถานภาพทางสังคมที่หล่อหลอมมาแต่ภายหลัง การศึกษาดังกล่าวแสดงให้เห็นชัดว่า เอ็ดมันซ์ ลีช พยายามแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ไม่ได้เป็นสิ่งที่ตายตัวแต่มีการปรับเปลี่ยนได้ตลอดเวลา งานที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่งของนักมานุษยวิทยาชาวฝรั่งเศสชื่อว่า ยอร์จ คอนโดมินัส (Georges Condominas) เรื่อง “From Lawa to Mon, From Saa to Thai: Historical and Anthropological Aspect of Southeast Asian Social Space” คอนโดมินัส (Condominas, 1990) ทำการศึกษาค้นคว้าไท โดยเฉพาะคนไทที่อยู่ในประเทศไทยและเวียดนาม จึงพบว่าคนไทหลายแห่งอาศัยอยู่ในพื้นที่เดียวกันกับกลุ่มต่างๆ ที่ได้กล่าวมาข้างต้นคือ พวกมอญ เขมร ขมุ ข่า ซึ่งเป็นกลุ่มที่พูดมอญ-เขมร ในความพยายามที่จะอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างคนไทกับกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ คอนโดมินัสได้สร้างความคิดรวบยอดขึ้นมาความคิดหนึ่งคือ “กระบวนการเปลี่ยนมาเป็นไท(Thai-ization)” เขาพบว่ากลุ่มชาติพันธุ์จำนวนมากที่อาศัยอยู่รอบๆ เมืองหรือชุมชนคนไทที่อยู่ในลาวและเวียดนาม พยายามที่จะมายึดยืมลักษณะความเป็นไทและอาจจะพยายามทำตัวเป็นคนไทมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ เพื่อยกสถานภาพทางสังคมของตนเอง ความคิดในเรื่อง “กระบวนการเปลี่ยนมาเป็นไท” ของคอนโดมินัสสามารถนำมาใช้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างคนไทกับคนกลุ่มอื่นๆ ได้แม้แต่ในกรุงเทพฯ เองก็ตาม คนไทยในปัจจุบันก็สัมพันธ์กับทั้งคนจีน มอญ และคนต่างชาติพันธุ์อื่นๆ ในแถบนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนจีน เราพบว่าคนจีนพยายามจะเปลี่ยนสถานภาพ เช่น เปลี่ยนนามสกุลและเปลี่ยนชื่อมาเป็นไทยมากขึ้นเรื่อยๆ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวแสดงให้เห็นความพยายามที่จะเลื่อนสถานภาพของสังคม ไม่ใช่เปลี่ยนเพราะอยากเป็นคนไทยแต่ช่วยเลื่อนสถานภาพทางสังคมในสังคมไทยได้ดียิ่งขึ้น

การยกตัวอย่างงานสองชิ้นนี้ขึ้นมาก็เพื่อชี้ให้เห็นว่ามีวิธีการผสมผสานทางวัฒนธรรม
 หลากหลายรูปแบบ ในสังคมไทยเราไม่ได้มีลักษณะวัฒนธรรมแบบเดียวเป็นการผสมผสาน
 มากกว่า ในแง่ความรู้เราพบว่าสังคมไทยนิยมไปหยิบยืมหรือแลกเปลี่ยนความรู้จากที่อื่นอยู่เสมอ
 ดังนั้นจะเห็นได้ว่าก่อนหน้าที่จะมีรัฐชาติ ผู้คนไม่มีพรมแดนแต่กลับมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และ
 ผสมผสานทางวัฒนธรรมมาโดยตลอด ทำให้วัฒนธรรมมีลักษณะซับซ้อนและหลากหลาย ที่จริง
 แล้วอาจกล่าวได้ว่าไม่มีวัฒนธรรมใดที่บริสุทธิ์ผุดผ่องและเป็นแก่นแท้เหมือนแนวความคิดที่เคยยึด
 ถือกันในอดีต แต่ล้วนเป็นการสร้างมาขึ้นโดยการผสมผสานเรียนรู้จากกันและกันตลอดเวลา

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและสถานะสมัยใหม่

2.3.1 วัฒนธรรมศักดินาใหม่ ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม และการก่อตัวของชนชั้นกลางในสังคมแอ่งเชิงใหม่-ลำพูน

นอกเหนือจากกลุ่มข้าราชการทั้งชาวสยามและชาวต่างประเทศที่มีอำนาจทางการเมือง และได้เข้ามาเป็นผู้อุปถัมภ์กลุ่มใหม่ในสังคมล้านนา ยังมีกลุ่มคนต่างชาติที่มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมอย่างสูงในล้านนา ช่วงต้นของยุคสมัยใหม่นี้ คือพ่อค้าต่างชาติ และมิชชันนารีอเมริกัน ซึ่งถือเป็นชนชั้นกลางในสังคมแอ่งเชิงใหม่-ลำพูนความหลากหลายทางชาติพันธุ์ดำรงคงอยู่มาจนถึงยุคสมัยใหม่ ปรากฏในรายงานตรวจราชการหัวเมืองภาคเหนือของเจ้าพระยาบรมราช (ปั้น สุขุม) ในปี พ.ศ. 2465 กล่าวถึงประชากรในมณฑลพายัพว่ามีทั้งคนชาติภาษาต่างๆ กัน ทั้งไทใหญ่ พม่า และขมุ มีคนในบังคับต่างชาติอยู่ระคนปนกันไปหมด และมีนายทุนพ่อค้าต่างชาติมีบทบาทสำคัญในระบบการค้าขายแลกเปลี่ยนในแอ่งเชิงใหม่-ลำพูนมาเป็นเวลานาน อาทิเช่น พ่อค้าฮ่อ พ่อค้าไทใหญ่ และพ่อค้าพม่าล้วนแล้วแต่มีบทบาทในระบบเศรษฐกิจของเมือง ในฐานะผู้นำเข้าสินค้าต่างชาติและกระจายสินค้าจากท้องถิ่นหนึ่งไปยังอีกท้องถิ่นหนึ่ง พ่อค้ากลุ่มใหม่ที่เข้ามามีอิทธิพลมากขึ้นเรื่อยๆ จนควบคุมเศรษฐกิจการค้าของล้านนาได้เกือบทั้งหมด พ่อค้ากลุ่มใหม่นี้คือ พ่อค้าจีนจากกรุงเทพมหานครได้เข้ามามีบทบาททางการค้าแทนที่พ่อค้าต่างชาติเดิม และเริ่มอพยพเข้าสู่ล้านนาตั้งแต่ปลายสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี (พ.ศ. 2310-2325) เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาความวุ่นวายทางการเมืองในสมัยนั้นด้วยการอพยพตามลำน้ำใหญ่สาขาของแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งสี่สาย ตั้งถิ่นฐานตามเมืองสำคัญๆ ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 25 คนจีนอพยพขึ้นเหนือมากขึ้น ดังบันทึกของข้าราชการอังกฤษที่ระบุว่า ช่วงที่อพยพมากเป็นประวัติการณ์คือ ปี พ.ศ. 2433 จนถึงปี พ.ศ. 2462 มีคนจีนในมณฑลพายัพถึง 3,626 คน ยิ่งเมื่อเส้นทางรถไฟมาถึงเชียงใหม่ก็ยังมีคนจีนอพยพเข้ามามากขึ้น คนเหล่านี้มีรัชต์ อดออม ขยันขันแข็งทำมาหากินพยายามสะสมเงินให้ได้มากที่สุดเพื่อลงทุนทำการค้า แม้ว่าบางคนจะทำงานรับจ้างเป็นคนใช้ แต่ก็ยังไม่ยอมหยุดอยู่เพียงแค่นั้น ไม่ว่าจะได้รับเงินค่าจ้างมากเพียงใดก็จะชวนขวายเป็นเงินเพื่อทำการค้า เพราะเชื่อว่าการเป็นพ่อค้าย่อมดีกว่า การเป็นเจ้าภาษีนายอากรก็เป็นความหวังของชาวจีนเหล่านี้เช่นกัน โดยมีพ่อค้าใหญ่ซึ่งมั่งคั่งขึ้นมาได้เพราะเป็นเจ้าภาษี ได้สะสมเงินจนมากพอที่จะลงทุนทำการค้าต่างๆ อาทิ การทำป่าไม้และการส่งสินค้าเข้าออก พ่อค้าจีนที่เข้ามาใหม่นี้มีลักษณะที่แตกต่างจากพ่อค้าต่างชาติเดิม ถือได้ว่าเป็นหัวหอกสำคัญในการผลักดันระบบเศรษฐกิจของแอ่งเชิงใหม่-ลำพูนให้เป็นระบบทุนนิยม

เมื่อระบบการค้าในแอ่งเชิงใหม่-ลำพูนขยายตัว ชาวบ้านกลับไม่ได้เข้าไปมีบทบาทในการค้ามากเท่าที่ควร พ่อค้าว้าวต่างลดบทบาทลงเนื่องจากข้อจำกัดหลายประการ พ่อค้าว้าวต่างซึ่งเป็นพ่อค้าชาวนาจำนวนน้อยมากที่จะทำการผลิตเพื่อขาย โดยทั่วไปแล้วการขายข้าว ชาวนาจะขาย

เฉพาะส่วนเกินที่เหลือเกิน ซึ่งก็มีจำนวนจำกัดเช่นกัน เพราะขาดแรงงานในการผลิต หรือมีแรงงานไม่เพียงพอที่จะผลิตเพื่อขาย การคมนาคมลำบากทำให้มีตลาดค่อนข้างจำกัด จนกระทั่งมีการสร้างถนนและเส้นทางรถไฟเพื่อขนส่งข้าวไปยังท้องถิ่นที่ห่างไกล จึงทำให้ตลาดสำหรับขายข้าวขยายกว้างขวางขึ้น พ่อค้าเงินถึงการณโกลจึงเข้ามาลงทุนกิจการโรงสีข้าวก่อน การมีทุนรอนทำให้พ่อค้าเงินสามารถทำหน้าที่พ่อค้าคนกลางซื้อข้าวโดยตรงจากชาวนา ซึ่งเห็นว่าการขายข้าวให้โรงสีที่อยู่ไกล แม้จะได้ราคาสูงกว่าแต่ก็สะดวกกว่าการขนข้าวไปขายเองในตลาดที่อยู่ไกลออกไป นอกจากนี้ยังมีการซื้อข้าวเขียว และการให้ชาวนากู้ยืมเงินหรือสินค้าที่เป็นการประกันว่าพ่อค้าจะได้ข้าวในราคาถูกและมากพอ

พ่อค้าเงินยึดการค้าเป็นอาชีพหลัก เน้นการซื้อถูกขายแพงและให้ได้กำไรสูงสุด พวกนี้มีทัศนคติอาชีพพ่อค้าต่างกับพ่อค้าชาวนา พ่อค้าเงินมุ่งสะสมทุนจึงอดออมกระหมัดกระหม่อมมากกว่า ขอมลำบากตรากตรำและสู้ไม่ถอย ชาวจีนส่วนใหญ่ที่เข้ามาสู่ล้านนาไม่ได้คิดจะอยู่ชั่วชีวิต แต่ต้องการจะหาเงินให้ได้ มากที่สุดเพื่อส่งกลับไปบ้านเกิด เพื่อที่ว่าจะได้กลับไปอยู่อย่างสุขสบายเมื่อแก่ตัวลง ดังนั้นจึงยอมทำงานหนักอดมื้อกินมื้อ ซึ่งจะแตกต่างอย่างมากจากชาวนาล้านนาที่ชีวิตมีความมั่นคง จึงนิยมจะอยู่อย่างสบายหาความสุขจากสภาพแวดล้อมและทำตัวให้สอดคล้องกับสังคมของตน เพราะไม่เคยคิดจะย้ายไปอยู่ที่อื่นๆ ชาวจีนประสบความสำเร็จในการลงทุนและการเสี่ยงของตนในล้านนา เพราะความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในกลุ่มของตนเอง พวกนี้จะให้ความช่วยเหลือแก่พวกเดียวกันเป็นพิเศษ เมื่อมีคนใหม่มาคนเก่าก็จะช่วยเรื่องเงินทุน การให้กู้ยืมเงิน ให้ข้อมูล และการฝึกหัดทำธุรกิจประเภทต่างๆ ตั้งเป็นเครือข่ายการค้าที่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน กลางพุทธศตวรรษที่ 25 มีตระกูลพ่อค้าเงินหลายตระกูลที่ควบคุมเศรษฐกิจของท้องถิ่น และดำเนินมาอีกหลายทศวรรษ

การเข้ามาของพ่อค้าเงินสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่นำไปสู่ระบบการผลิตเพื่อการค้า การเก็บภาษีเป็นเงิน และการเก็บภาษีรายหัวหรือค่าแรงแทนเกณฑ์ ผลักดันให้ชาวบ้านต้องผลิตเพื่อขายจะได้นำเงินมาเสียภาษี นโยบายรวมศูนย์อำนาจทำให้รัฐบาลต้องเร่งพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการคมนาคมให้สะดวกรวดเร็วขึ้น การสร้างเส้นทางรถไฟมาถึงเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2464 แม้จะมีนโยบายการเมืองอยู่มาก แต่ก็ส่งเสริมให้การค้าขยายมากยิ่งขึ้น เพราะมีโอกาสในการขนส่งสินค้าท้องถิ่นออกไปพร้อมกับการนำเข้าสินค้าใหม่ๆ ที่กระตุ้นความต้องการสินค้าและการผลิตในท้องถิ่น (โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน, 2552)

จากบทบาทที่สำคัญของการกำเนิดขึ้นของชนชั้นกลางในแทบเชียงใหม่-ลำพูน สิ่งที่ได้เห็นได้ชัดคือกิจการค้าขายของชาวจีน ที่มีผลต่อการหมุนเวียนเงินตราภายในระบบเศรษฐกิจของ

เชียงใหม่ การรับซื้อข้าว การค้าขายยาสมุนไพรจีนและกิจการห้างร้านต่างๆ อาทิเช่น การถือกำเนิดขึ้นของต้นตราภักดิ์ห้างสรรพสินค้าแห่งแรกของเชียงใหม่ ก็มีจุดกำเนิดมาจากชาวจีนอพยพมาตั้งรกรากที่เชียงใหม่ ส่งสมทุนและก่อตั้งกิจการขยับขยายจนเกิดห้างสรรพสินค้าที่มีขนาดใหญ่ขึ้น ซึ่งร้านเดิมก็ตั้งอยู่บริเวณถนนวิหานนท์ เป็นเรือนแถวอยู่บริเวณกาควโรส กระแสการเงินที่มากขึ้นประกอบกับการขยายตัวของประชากร ส่งผลให้การค้าแบบกางจ้อง(ร่ม) ในยุคสมัยเริ่มกาด นครรัฐ-กาควโรสเปลี่ยนไป มีการสร้างตึกแถวและอาคารสำหรับการค้าที่มั่นคงถาวรมากขึ้น คนเชียงใหม่เองก็เริ่มส่งลูกหลานไปเรียน โรงเรียนฝรั่ง เกิดโรงเรียนที่ก่อตั้งขึ้นโดยมิชชันนารีในช่วง ปี พ.ศ.2433 เช่น โรงเรียนปรินส์รอยแยลส์วิทยาลัยและโรงเรียนมงฟอร์ตวิทยาลัย รวมถึงโรงเรียนรัฐบาลอย่างโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย การศึกษาและเศรษฐกิจส่งผลให้เชียงใหม่เติบโตอย่างต่อเนื่อง รูปแบบวิถีชีวิตจากเดิมที่เป็นเมืองเงียบๆ ถนนหนทางยังไม่มีรถจอด และเส้นทางยังคงเชื่อมต่อกันเฉพาะในเขตตัวเมืองและเมืองชนบทที่สำคัญๆ ก็มีการสร้างขยายเส้นทางวงแหวนรอบกลาง วงแหวนรอบใหญ่ เพื่อเชื่อมแต่ละชุมชนที่ขยายออกอย่างรวดเร็วเข้าด้วยกัน การขยายตัวของเมืองย่อมส่งผลถึงอำนาจการซื้อขยที่เพิ่มขึ้นและมีผลต่อเศรษฐกิจของชุมชนกาดหลวงมากขึ้นแล้วแต่กรณีที่เราตั้งเป็นดัชนีวัดค่า เป็นต้นว่าหากเรามองในเชิงเศรษฐกิจและรายได้ การเพิ่มขึ้นของห้างร้านต่างๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ก็แบ่งส่วนเอาลูกค้าที่แต่เดิมเข้ามาจับจ่ายใช้สอยในย่านกาดหลวงออกไป โครงสร้างเศรษฐกิจทุนนิยมสมัยใหม่ได้สร้างค่านิยมการเดินเที่ยวห้างสรรพสินค้า การบริโภคอาหารเครื่องดื่มไม่ใช่แค่การอุปโภคบริโภคแต่ยังเสริมสร้างคุณค่าทางสังคม ทั้งนี้ปริมาณการซื้อขายของภายในกาดหลวงจึงลดลงอย่างเห็นได้ชัด ประกอบกับความหนาแน่นทางการจราจรและข้อจำกัดของที่จอดรถก็มีผลอย่างมาก กาดหลวงเองที่ในขณะนี้มียุถึง 100 ปีแล้วสภาพอาคารก็ทรุดโทรมตามกาลเวลา แม้จะมีการปรับปรุงและสร้างอาคารใหม่แต่ก็มีขอบเขตที่จำกัด ในส่วนของการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนเองเมื่อการดำเนินกิจการการค้ามาสู่ยุคลูกหลาน แต่ด้วยสภาพสถานะสมัยใหม่ที่ผู้คนได้รับการศึกษาที่กว้างขวางขึ้น รูปแบบการประกอบอาชีพจึงมีผลให้ร้านค้าบางร้านยกเลิกกิจการไปประกอบอาชีพอื่น ตามความต้องการของสังคมยุคสมัยใหม่ เช่นการประกอบอาชีพวิศวกรรมในโรงงาน หรือแม้แต่แรงงานไทยเองก็ถูกดึงไปรองรับแรงงานภาคอุตสาหกรรม สิ่งที่ยังดำรงพลวัตทางสังคมการค้าขายและวิถีชีวิตของชุมชนกาดได้อยู่ เห็นจะเป็นความเป็นไปได้ด้านการท่องเที่ยวซึ่งเป็นปัจจัยหลักของการไหลเวียนเม็ดเงินเศรษฐกิจภายในจังหวัดเชียงใหม่ ชุมชนกาดหลวงเองเป็นชุมชนที่มีความเก่าแก่ เรื่องราวความเป็นมาในอดีตและความหลากหลายทางวัฒนธรรม ประเพณีพิธีกรรมจากหลากหลายชนชาติและศาสนา ได้ถูกนำกลับมาส่งเสริมในรูปแบบเทศกาลต่างๆ เช่น เทศกาลกินเจ การเปิดให้ตรอกเล่าโจ้วเป็นไชน่าทาวน์เชียงใหม่ งาน

เฉลิมฉลองตามเทศกาลต่างๆ เช่นเทศกาลลอยกระทง รวมไปถึงการเฉลิมฉลองการครบรอบ 100 ปีกาลหลวงในช่วงปลายปี(พ.ศ.2553)ที่ผ่านมา

2.3.2 การเป็นสมัยใหม่เกี่ยวโยงกับแนวคิดชุมชน

ความเป็นสมัยใหม่ของชุมชนเป็นเรื่องที่การศึกษาเพื่อทำความเข้าใจ สิ่งที่กำลังเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลาในแง่ของคุณค่าความเชื่อทางสังคม ด้วยกรอบความการศึกษาประวัติศาสตร์ ศึกษาแนวคิดหรือทฤษฎีทางตะวันตกมาเปรียบเทียบกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่เรากำลังศึกษา เพื่อให้เห็นปัจจัยหลักและปัจจัยรองและอิทธิพลต่อสังคม อาทิเช่นค่านิยมทางชนชั้นของการเคารพผู้อาวุโส รวมถึงการเป็นสังคมประชาธิปไตยโดยมีประมะหากษัตริย์เป็นประมุข

อาจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับความเป็นสภาวะสมัยใหม่ โดยกล่าวถึงหัวข้อวิจัยเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจของไทย ร่วมกับการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยแต่ยังคงศึกษาโดยอิงกับทฤษฎีประวัติศาสตร์แบบตะวันตก คือมีทฤษฎีมาร์กซิสเป็นกรอบคำถามคือทำไมระบบทุนนิยมหรือศักดินาของไทยไม่สามารถวิวัฒน์ไปสู่การเป็นทุนนิยมอุตสาหกรรม จึงมุ่งประเด็นไปศึกษาชนชั้นนายทุนอิสระในสังคมไทยที่จะมีอิทธิพลต่อการนำสังคมไทยไปสู่ยุคอุตสาหกรรมภายใต้แนวคิดประชาธิปไตย จากการศึกษาไม่พบว่านายทุนไทยต้องแบ่งส่วนเกินให้เจ้านายและข้าราชการแต่อย่างใด ไม่มีอำนาจทางการเมืองและไม่ปรากฏผู้นำทางวัฒนธรรม เข้าไปศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจโดยทำให้ค้นพบว่ามียุคกลุ่มคนจำนวนมาก ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ คือชาวบ้านหรือชาวนาและเป็กลุ่มคนที่มีการวิจัยถึงน้อย งานวิจัยในช่วงปี พ.ศ.2521-2526 ได้เปลี่ยนความคิดจากมุมมองของรัฐและทุนนิยม เป็นมุมมองชาวบ้านจากที่เคยมองชาวบ้านเป็นตัวยุทธเป็นผู้ล่าหลังเหนี่ยวรั้งการพัฒนา เปลี่ยนเป็นมองว่าชาวบ้านเป็นผู้พยายามพึ่งตัวเองเลี้ยงตัวเองได้ เป็นผู้รักษาวัฒนธรรมไทย มุมมองนี้ทำให้ตระหนักถึงความสำคัญของสถาบันชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งคือองค์กรพื้นฐานของสังคมของชาวบ้าน ณ ระดับชาวบ้านและในประวัติศาสตร์ไทยแล้วมีลักษณะพิเศษ คือเป็นองค์กรที่มีความเป็นชุมชนเข้มข้น ฉัตรทิพย์ได้สร้างทฤษฎีขึ้นมาว่า สังคมศักดินาไทย "มี 2 ส่วน คือส่วนรัฐและส่วนหมู่บ้าน ซึ่งส่วนหลังมีลักษณะก่อนศักดินา แต่ถูกรักษาไว้ในระบบศักดินาจึงอาจรื้อฟื้นได้" (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2530)

"แนวคิดชุมชน" ให้มุมมองที่แตกต่างจากทฤษฎีสภาวะสมัยใหม่ (modernization) ในแง่ที่ว่าไม่ได้มองสังคมและวัฒนธรรมไทยว่าล่าหลังหมดทุกมิติ วัฒนธรรมชุมชนอาจสามารถให้พัฒนาสังคมไทยแทนวัฒนธรรมกระฎุมพีได้ สังคมไทยมีศักยภาพ "มีสินทรัพย์ซึ่งมีค่ามหาศาลคือมรดกวัฒนธรรมอันเก่าแก่ที่ร้อยรัดชาวบ้านไทยไว้ด้วยกันอย่างมีจิตสำนึกและเอกลักษณ์" ในขณะที่เดียวกันแนวคิดชุมชนก็แตกต่างจากทฤษฎีมาร์กซิสในแง่ของการให้โอกาส ให้ความสำคัญกับ

ศักยภาพอย่างเต็มที่ที่จะดำรงอยู่และพัฒนาให้สูงของชุมชนชาวนาและหัตถกร (artisan) ผู้ผลิตเหล็ก
อิสระ (petty commodity production) และชุมชนของพวกเขา เช่น เครือข่ายอาชีพ สหกรณ์
(วัฒนธรรมตะวันตกกับพัฒนาการสังคมไทย, 2533)

กระบวนการ "แนวคิดชุมชน" แบ่งได้เป็นสองกลุ่มใหญ่ คือกลุ่มที่หนึ่งพยายามโยน
เสนอเส้นทางชุมชนกับข้อเท็จจริงการดำรงอยู่ และความสำคัญของระบบชุมชนในประวัติศาสตร์
ประเทศชาติของตน คือแนวคิด Slavophile และรานอดนิก (Narodnik) ในรัสเซีย สังคมนิยม
แห่งชาติหรือนาซี (Nation Socialism หรือ Nazi) ในเยอรมัน สังคมนิยมของมาเรียเตกี (Jose
Carlos Mariategui, 1894-1930) ในเปรู แนวคิดของคานธี (Mohandas Karamchand Gandhi 1869-
1948) ในอินเดีย เป็นต้น กลุ่มที่สองพยายามเสนอเส้นทางแบบชุมชนโดยการประกอบสร้างขึ้นมา
ใหม่ อาจไม่จำเป็นต้องอ้างอิงความชอบธรรมโดยเฉพาะกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของ
ประเทศชาติของตน หรืออาจไม่จำเป็นต้องอ้างอิงความชอบธรรมโดยเฉพาะกับประวัติศาสตร์และ
วัฒนธรรมของประเทศชาติของตนและอาจไม่จำเป็นต้องเอาประวัติศาสตร์มาสนับสนุน คือแนวคิด
สังคมนิยมโทเปีย (Utopia Socialism) อนาปัตย์นิยม (Anarchism) แนวคิด Communicatism ใน
สหรัฐอเมริกา เป็นต้น

อย่างไรก็ตามแนวคิดชุมชนก็มีแนวโน้มของการนำไปสู่อุดมการณ์ขวาหรือขวาจัดได้
แม้ว่าแนวความคิดชุมชนโดยปกติจัดเป็นแนวคิดฝ่ายซ้าย เพราะมุ่งไปที่ประชาชน โดยให้ความสำคัญ
สำคัญแก่ประชาชนคนธรรมดาสามัญ เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของสามัญชน แต่ในบางบริบท
แนวความคิดชุมชนอาจถูกใช้ประโยชน์จากรัฐหรือผู้เผด็จการ อ้างเป็นผู้แทนผู้เดียวในการใช้อำนาจ
ปราบปรามและทำลายผู้อื่นอย่างรุนแรง ดังเช่นที่ปรากฏในเยอรมันช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 พัฒนา
เป็นสำนักคิดสังคมนิยมแห่งชาติหรือนาซีภายใต้ฮิตเลอร์ (Adolf Hitler, 1889-1945)

ทั้งนี้การเป็นสมัยใหม่มิได้หลายรูปแบบ และเราควรก้าวข้ามการเป็นสมัยใหม่แบบ
ตะวันตกโดยการประกอบสังคมใหม่ในแบบที่เหมาะสม เพื่อหลีกเลี่ยงการครอบงำทางความคิด
นำไปสู่การจินตนาการถึงสังคมแบบชุมชนที่มีสถานะสมัยใหม่ รูปแบบระบบชุมชนจะเป็นแนวตั้ง
บุคคลในสังคมสามารถเลือกองค์ประกอบที่ปรารถนาและเป็นจริงได้ในสังคมของตน บางองค์
ประกอบอาจมาจากระบบตะวันตกสมัยใหม่ บางองค์ประกอบก็มาจากระบบอื่นและเราประกอบ
ส่วนต่างๆนี้เข้าด้วยกันในสัดส่วนที่เราต้องการ ที่สำคัญคือความกล้าค้นหาและเดินทางไปสู่เส้น
ทางสมัยใหม่ สังคมแบบชุมชนสมัยใหม่จะเป็นความทันสมัยในแบบของชุมชนเอง ทุนนิยมกลายเป็น
สถาบันหนึ่งในระบบชุมชน โดยความมุ่งหวังว่าจะสามารถนำชุมชนไปสู่สังคมสมัยใหม่อย่าง
สอดคล้อง ระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคต อีกทั้งเป็นระบบสมัยใหม่ในทุกมิติ (ฉัตรทิพย์
นาทสุภา, 2553)

2.3.3 ความเป็นเมืองจากมุมมองของนิเวศวิทยา

เมือง คือสภาพแวดล้อมอย่างหนึ่งที่มีหลักการเป็นของตนเอง หลักการนี้ปรากฏตัวขึ้นในรูปของความสัมพันธ์ทางพื้นที่ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ที่ผสานตัวเข้าหากันจนเกิดเป็นเมืองขึ้นมา อาทิเช่น เขตธุรกิจการค้า เขตสถานบันเทิง เขตหน่วยงานราชการ สถานศึกษา สถานิชนสงเคราะห์ ย่านอุตสาหกรรม ย่านที่พักอาศัยของผู้มีอันจะกิน ชนชั้นกลาง ชุมชนแออัด ฯลฯ การกระจายตัวขององค์ประกอบทางด้านหน้าที่เหล่านี้ในอาณาบริเวณต่างๆ ภายในเมืองมิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นตามอำเภอใจโดยไร้หลักการ นอกจากจะไม่ใช่หลักการแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงการกระทำของอำนาจที่มีต่อพื้นที่อย่างมีพลวัต กล่าวได้ว่าสำนักชิคาโก คือ ผู้นำอันหนึ่งในการอธิบายเมืองด้วยมุมมองแบบนิเวศวิทยา งานที่สร้างแรงบันดาลใจให้กับการศึกษาเมืองในเชิงนิเวศวิทยาในยุคต้นๆ ก็คืองานเขียนเรื่อง The Division of Labor in Society (1893) ของ เอมิล เดอร์ไคม์ ซึ่งมีข้อสมมุติฐานว่าเมื่อผู้คนจำนวนมากมารวมตัวอยู่อาศัยในที่เมืองแห่งหนึ่ง มันจะทำให้เกิดการแบ่งงานกันอย่างสลับซับซ้อน ทั้งนี้ก็เพื่อให้สังคมเมืองโดยรวมที่ตั้งอยู่บนความสัมพันธ์เชิงอินทรีย์ดำรงอยู่ได้ สิ่งที่จะเห็นได้จากปรากฏการณ์นี้ก็คือมนุษย์จำเป็นต้องพึ่งพากันในลักษณะของระบบนิเวศน์ หรือพึ่งพากันโดยอาศัยความถนัดชำนาญเฉพาะด้านเฉพาะกลุ่มมาเป็นตัวกำหนด ความคิดทำนองนี้เมื่อมาผสมผสานกับความคิดแบบดาร์วินในเชิงสังคม (Social Darwinist) ที่พยายามชี้ให้เห็นว่าการแข่งขันจับตือยกันขององค์ประกอบต่างๆ ในสังคมได้ทำให้เกิดอำนาจครอบงำ (Dominance) และการยอมตกอยู่ใต้อำนาจ (Subordination) ในรูปแบบต่างๆ ขึ้นมาได้อย่างไร ในที่สุดก็ได้กลายมาเป็นฐานของการคิดให้กับแนวการศึกษาแบบนิเวศวิทยาเมืองต่อไป

ผู้นำทางความคิดในเรื่องนิเวศวิทยาเมืองแห่งสำนักชิคาโกที่สำคัญก็คือ โรเบิร์ต พาร์ค (Robert Park) ในปี ค.ศ.1926 พาร์คได้นำเอาหลักการของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติมาใช้ในการวิเคราะห์พื้นที่เมือง พาร์คสังเกตเห็นว่าลักษณะการกระจายตัวของกลุ่มพืชประเภทต่างๆ ในสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติกับการกระจายตัวของอาณาบริเวณทางธรรมชาติของคนกลุ่มต่างๆ ภายในเมืองมีความคล้ายกัน ทั้งในกลุ่มชุมชนพืชและในกลุ่มชุมชนมนุษย์แต่ละกลุ่มจะมีความเป็นเอกภาพทางหน้าที่ (Unity of Function) เป็นของตัวเอง เพียงแต่ในกรณีของกลุ่มชุมชนมนุษย์จะมีความเป็นเอกภาพทางจรรยาบรรณของการคิด การกระทำ (Moral Unity) หรือจิตวิญญาณด้านธรรมเนียมปฏิบัติของชุมชนที่มีความเป็นหนึ่งเดียวกัน (Community Ethos) เพิ่มเข้ามาความเป็นเอกภาพเหล่านี้คือตัวสร้างระบบคุณค่าและบรรทัดฐานของการปฏิบัติอันมีลักษณะจำเพาะให้แก่ชุมชนนั้นๆ ภายใต้อำนาจความเป็นไปดังกล่าว เมืองจึงเป็นสภาพแวดล้อมที่ประกอบไปด้วยโลกทางสังคมต่างๆ ที่มีลักษณะเด่นทั้งในเชิงโครงสร้างและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันไป

การศึกษาเมืองในแนวนิเวศวิทยาได้ปรับเปลี่ยนตัวเองสืบต่อมาเป็นลำดับจนมาถึงปัจจุบันการปรับเปลี่ยนนี้ก็ยังคงมีอยู่ การกลายเป็นอาณาบริเวณเมืองขนาดใหญ่หรือมหานครซึ่งเริ่มปรากฏขึ้นอย่างรวดเร็วในโลกตะวันตกช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง นับเป็นปรากฏการณ์สำคัญอันนำมาซึ่งการขยายตัวของเมืองออกสู่เขตชานเมืองและเขตชนบทที่แวดล้อมเมืองมาแต่เดิม หน้าที่หลายอย่างที่เคยกระจุกตัวอยู่ ณ ศูนย์กลางเมืองเริ่มถูกโยกย้ายออกไปจากเขตศูนย์กลางเดิม พื้นที่เมืองเริ่มสูญเสียความเป็นพื้นที่ที่ลักษณะกะทัดรัด ตามแบบฉบับเดิมของตน(Compact)ไปและได้กลายมาเป็นพื้นที่ที่กำลังแผ่ขยายตัว(Sprawling)อย่างต่อเนื่อง ท่ามกลางสถานการณ์เช่นนี้การศึกษาเมืองในแนวนิเวศวิทยาจำเป็นต้องปรับตัวตามไป ภายหลังคริสต์ศตวรรษที่ 1950 นิเวศวิทยาเมืองได้แตกตัวออกมาเป็น 2 แนว แนวแรกสนใจศึกษาพื้นที่เมืองและประชากรเมือง ในเชิงประจักษ์หรือสืบหาหลักฐานข้อมูลเพื่อนำมาใช้อธิบายปรากฏการณ์ในรายละเอียด แนวที่สองเป็นแนวการศึกษาที่พยายามประยุกต์เอาความคิดทางปรัชญาสังคมทุกอันที่คิดว่าเกี่ยวข้องเข้ามาสู่การศึกษาค้นคว้าของตนเอง ทั้งนี้ก็เพื่อจะสร้างหลักของการจัดการพื้นที่และการจัดการสังคมตามฐานคิดแบบนิเวศวิทยาของตนขึ้นมา (Flanagan, 1993: 45-52)

อย่างไรก็ดีปัจจุบันเราจะพบว่าเมืองมิได้หยุดวิวัฒนาการของมันไว้แค่การกลายเป็มหานครนอกจากมหานคร(Metropolis)แล้ว แต่เมืองยังคงได้วิวัฒน์หรือพัฒนามาเป็นอภิมหานคร(Megalopolis) ภูมิภาคเมืองระดับโลก (Global city-regions) เมืองโลก (Global Cities) เมืองข้ามชาติ(Transnational Cities) หรือกระทั่งเมืองที่อยู่ในจินตนาการที่เกิดผ่านระบบคอมพิวเตอร์ (Virtual Cities) วิวัฒนาการเหล่านี้ของเมือง มิได้เกิดขึ้นอย่างเลื่อนลอยไร้เหตุปัจจัยหรือสถานการณ์ที่เป็นเงื่อนไขทุกปรากฏการณ์สะท้อนให้เห็นถึงบริบททางพื้นที่สังคมวัฒนธรรมและเวลา ยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปภายใต้สถานการณ์อันเป็นเงื่อนไขใหม่ๆเหล่านี้นิเวศวิทยาเมืองจะปรับเปลี่ยนตัวเองเพื่อกงไว้ซึ่งคุณค่าอันมีความหมายเฉพาะตัวของตน (ไพโรจน์ คงทวีศักดิ์, 2552)

การศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างแนวคิดชุมชนและระบบสัญลักษณ์ศาสตร์

เนื่องจากการศึกษาแนวคิดชุมชนเป็นการทำความเข้าใจระบบความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างชิ้นส่วนต่างๆที่ประกอบเป็นสังคม ตั้งแต่สิ่งที่จับต้องได้ เช่น คน สัตว์ สิ่งของ อากาศ ชาติ ไปจนถึงสิ่งที่เป็นามธรรม เช่น ความสัมพันธ์ ความรัก ความเชื่อ คุณค่าต่อสิ่งต่างๆ ซึ่งในพื้นที่สังคมหนึ่งจะมีชุดความเชื่อในแบบที่คล้ายคลึงกันมีโครงสร้างการปกครองและความสัมพันธ์อยู่ชุดหนึ่งที่เป็นหลักเกณฑ์โดยเป็นที่ยอมรับของคนส่วนใหญ่ในสังคม แต่ข้อจำกัดของการอธิบายโครงสร้างที่ใหญ่มาๆอาจทำได้ยาก การมองสังคมให้ลึกลงไปโดยการเพ่งมองให้เป็นกลุ่มก้อนความสัมพันธ์ที่เคลบง เช่น การศึกษาชุมชนใดชุมชนหนึ่งก็เป็นแนวทางหนึ่งในการสร้างขอบเขตของ

การศึกษา ตัวอย่างในงานวิจัยชิ้นนี้มีขอบเขตการศึกษาคือพื้นที่ชุมชนภาคหลวง ซึ่งเป็นชุมชนตลาดเก่าแก่ มีอาณาบริเวณกว้างขวางครอบคลุมถนนหลายสาย ได้แก่ ถนนช้างม้อย ถนนราชวงศ์ ถนนท่าแพ ถนนวิชานนท์ ถนนช่วงเมรุ กล่าวได้ว่าเป็นย่านเศรษฐกิจที่สำคัญของเมืองเชียงใหม่มากกว่า 100 ปีนั้น หากกล่าวถึงทฤษฎีเกี่ยวกับวัฒนธรรมศักดินาใหม่และระบบเศรษฐกิจทุนนิยม คำว่า “ศักดินา” นั้นทำให้เราสามารถอธิบายลำดับชั้นทางสังคมไทย เมื่อย้อนหลังไป 100 ปี ชนชั้นเจ้าเมืองเหนือจึงเป็นชนชั้นที่มีอำนาจมากที่สุด มีข้าทาสบริวารในเขตหัวเมืองคอยส่งเสบียงสร้างความมั่งคั่งให้กับกลุ่มชนชั้นนำเหล่านี้ แต่ในช่วงปี พ.ศ.2458-2482 เมื่อมีการเข้ามาของอาณานิคมตะวันตก ประเทศมหาอำนาจในขณะนั้น เช่น อังกฤษและฝรั่งเศสได้เข้ามามีอำนาจเหนือประเทศในแถบเอเชีย กอบโกยเอาทรัพยากรทั้งธรรมชาติและกำลังคน ในการหาแหล่งวัตถุดิบและผลกำไร การลู่ล่ออาณาเขตของกลุ่มมหาอำนาจมีผลอย่างไรต่อการรับรู้ของคนในชาติในระยะเวลาต่อมา สิ่งที่เห็นได้ชัดในช่องทางสื่อเห็นจะเป็น “การกำหนดเขตรัฐ” โดยการสร้างแผนที่หรือกระบวนการจำกัดอาณาเขต คำว่า “รัฐชาติ”(Nation) นั้นถือกำเนิดเกิดขึ้นเมื่อคนในชาติ(กลุ่มชนชั้นนำ เช่น ทหารและนักปกครอง) พยายามสร้างภาพและอาณาเขตให้ปรากฏชัดขึ้น เพื่อเสถียรภาพทางการเมืองและการปลุกเร้าคนในชาติให้เกิดสำนึกในการรักษาแผ่นดิน ระบบการใช้สัญลักษณ์ในการออกแบบงานด้านการสื่อสาร ถูกใช้มาตั้งแต่มนุษย์ยุคแรกๆ เพียงแต่อาจยังไม่มีทฤษฎีสื่อใดๆเข้าไปอธิบาย เช่น การวาดฝ่าผันทองคำ ทั้งนี้หากเราพิจารณาจากการสร้างแผนภาพในรูปแบบแผนที่เป็นระบบสัญลักษณ์ซึ่งถูกใช้แทบทุกสังคมรัฐชาติ แผนที่ทำงานโดยเป็นการแบ่งอำนาจจากชนชั้นปกครองอย่างเบ็ดเสร็จ สร้างสำนึกให้คนในชาติเกิดความเป็นเจ้าข้าเจ้าของ รักแผ่นดินและทำงานเพื่อรับใช้สถาบันการปกครอง ซึ่งเป็นอิทธิพลของวิธีคิดแบบ ‘ทุนนิยมปีเซียะ’ (Internal Colonization) ซึ่งเกิดขึ้นอย่างชัดเจนในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 (ดร.นิเลอมา นิตา, 2553) ซึ่งเป็นยุคที่มีการสร้างอาณานิคมภายในประเทศเป็นยุทธการบริหารทรัพยากร ธรรมชาติของต่างจังหวัด เพื่อให้ธุรกิจที่ตั้งอยู่ในเมืองหลวงสามารถเจริญเติบโตได้ มโนทัศน์ของการผลิตสื่อในขณะนั้นจึงมุ่งสู่ประเด็นเดียวคือผลิตและสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมจากส่วนกลาง (กรุงเทพมหานคร) เพื่อให้สอดคล้องกับชนชั้นกลางที่กำลังเกิดขึ้นและคุณค่าแบบ “กระแสหลัก” ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์หลักของการสร้างแผนภาพอาณาเขตประเทศไทยในเวลานั้น เมื่อพ้นยุคสมัยของการล่าอาณานิคม(ยุครัฐบาลทหาร) แผนที่ในที่มีมโนทัศน์ใหม่ๆเริ่มเข้ามามีบทบาทในเชิงการให้ข้อมูลจริงทางภูมิศาสตร์ เช่น แผนที่ทางหลวงหรือแผนที่เพื่อเศรษฐกิจ เช่นแผนที่เพื่อการท่องเที่ยวของเมืองต่างๆ ระบบสัญลักษณ์และวัฒนธรรมการมองได้เข้ามามีบทบาทกับชีวิตของคนทุกชนชั้น และนำไปสู่กระแสของการสร้างการรับรู้ในระดับของการมองหลายมิติ เช่น การสร้างแผนที่ในสิ่งพิมพ์ การสร้างแผนที่ในโลกออนไลน์ จนมาถึงยุคฐานข้อมูล(Database)ที่แผนที่ใน google map ได้กลายเป็นข้อมูลพื้นฐานที่ผู้สร้างเว็บไซต์และผู้ใช้สามารถใช้ประโยชน์จาก

การจัดการข้อมูลที่ไม่มีการใช้จ่าย (Open Source) นี้ได้ จนได้กลายเป็นวัฒนธรรมภาพกระแสหลักของยุคนี้ซึ่งการใช้ประโยชน์ก็เป็นไปอย่างแพร่หลาย แต่ก็มีขอบเขตในการสื่อสารอยู่เช่นกันในแง่ของการเข้าถึงเทคโนโลยี ในยุควัฒนธรรมแบบประชานิยม (Pop Culture) หรือในยุคที่มีการสร้างผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรมเพื่อตอบสนองโลกของทุนนิยมในสภาวะสมัยใหม่ ตามกระแสเศรษฐกิจและค่านิยมของโลก ซึ่งถือเป็นการครอบงำจากโลกที่หนึ่งก็ว่าได้ หากเรามองทวนกลับเข้าไปยังชุมชนตลาดที่มีพ่อค้าแม่ค้า ชาวบ้าน ชนชั้นล่าง ชนชั้นกลาง และอัตลักษณ์ต่างๆในชุมชนตลาดเก่าแก่ สิ่งเหล่านี้ถูกนำมาใช้เป็นตัวละครปรับเปลี่ยนความหมายของพื้นที่เก่าแก่ ให้กลับมาเป็นพื้นที่แห่งความทรงจำ การหยิบยกความโหยหาอดีต(Nostalgia)ของคนยุคนี้ เช่น การสร้างพื้นที่วัฒนธรรมตลาดสามชุก ตลาดน้ำอัมพวา หรือการสร้างพื้นที่ใหม่ที่หยิบยืมบริบทการหวนระลึกถึงอดีตอย่าง "เพลินวาน" สิ่งเหล่านี้เองที่ทำให้เราต้องกลับมาทบทวนพลังของการผลิตสัญลักษณ์ การศึกษาวัฒนธรรมทางสายตา การนำเสนอข้อมูลเชิงภาพ(Data Visualization) โดยการซ้อนเร้นเจตนาารมณ์หรือค่านิยมต่างๆเอาไว้ ซึ่งค่านิยมนั้นเป็นสิ่งที่เราควรพิจารณาในประเด็นที่ว่า ค่านิยมในระดับกระแสหลักสัมพันธ์อย่างไรกับระบบนิเวศน์ชุมชนในพื้นที่ที่ทำการศึกษา สิ่งที่เราไม่ควรละเลยในระดับของการสร้างภาพการเล่าเรื่องของชุมชนคือมิติความสัมพันธ์ของชุมชนตลาด ที่ประกอบด้วยพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ ย่านการค้าต่างๆที่มีหน้าที่และพื้นที่ซ้อนทับกันอยู่ รวมไปถึงกลุ่มชนที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของชุมชนภาคหลวงมากกว่าการนำเสนอสินค้าหรือการสร้างภาพแทนขึ้นมาใหม่เพียงเพื่อตอบรับวัฒนธรรมป๊อป(Pop Culture) เพียงอย่างเดียว อันจะนำไปสู่ความพยายามในการผลิตและวิเคราะห์สื่อโดยมีความรู้ด้านวัฒนธรรมศึกษามาคำกับ เพื่อเปิดกว้างให้การออกแบบสื่อเกี่ยวกับข้อมูลของชุมชนเมืองเป็นไปในรูปแบบที่สร้างการตระหนักรู้เชิงวัฒนธรรมที่มีอยู่จริงและมีพลวัตอยู่ตลอดเวลา

2.4 ทฤษฎีการสื่อสารและระบบสัญลักษณ์

2.4.1 ความหมายของการสื่อสาร

คำนิยามเกี่ยวกับคำว่า “การสื่อสาร” มีหลายท่านให้คำนิยามแตกต่างกันไป โดยมีหลักเกณฑ์การให้นิยามจากการสังเกตพิจารณาอันเนื่องมาจากความต้องการของมนุษย์ บางครั้งก็จากการศึกษาวิจัยในห้องปฏิบัติการและภาคสนาม บางครั้งก็จากรากศัพท์เดิมเป็นต้นคำศัพท์ภาษาอังกฤษ “Communication” ซึ่งภาษาไทยแปลว่า “การสื่อสาร” หรือ “การติดต่อ” มาจากรากศัพท์ภาษาละตินว่า Communis ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Commonness” คือร่วมกันหรือคล้ายคลึงกัน ดังนั้นหากแปลตามรากศัพท์เดิมจะเน้นวัตถุประสงค์ของการสื่อสารว่าหมายถึง กิจกรรมที่มุ่งสร้างความร่วมกันหรือความคล้ายคลึงกันให้เกิดขึ้นระหว่างบุคคลที่เกี่ยวข้อง นั่นคือมีความเข้าใจความหมายที่ตรงกัน กล่าวอีกนัยหนึ่งการสื่อสารเป็นความพยายามที่ต้องการถ่ายทอด(Transmit) เพื่อแลกเปลี่ยน (Share) ข่าวสาร (Information) ความคิด (Ideas) และทัศนคติ (Attitudes) ระหว่างกัน แปลความหมายตรงกันและเป็นการสร้างความเข้าใจซึ่งกันและกัน (Mutual understanding) (ยุพา สุภากุล, 2543)

Merriam-webster Dictionary ได้ให้นิยามว่าการสื่อสาร คือ กระบวนการแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างบุคคล โดยผ่านระบบสัญลักษณ์ เครื่องหมาย หรือพฤติกรรมที่เข้าใจร่วมกัน (A process by which information is exchanged between individuals through a common system of symbols, signs, or behavior)(Merriam-webster Dictionary online)

Edward Sapir นิยามความหมายของการสื่อสารไว้ว่า “การสื่อสารคือการแปลความหมายด้วยสัญลักษณ์ต่อท่าทางที่แสดงออกเป็นสัญลักษณ์ โดยไม่รู้ตัวต่อความคิดและพฤติกรรมเชิงวัฒนธรรมของบุคคล” คือกิจกรรมหนึ่งในกระบวนการรับรู้ของมนุษย์ซึ่งทำให้นมนุษย์เข้าใจความหมายของสิ่งต่างๆรอบตัว(สุรัตน์ ตรีสกุล, 2548)

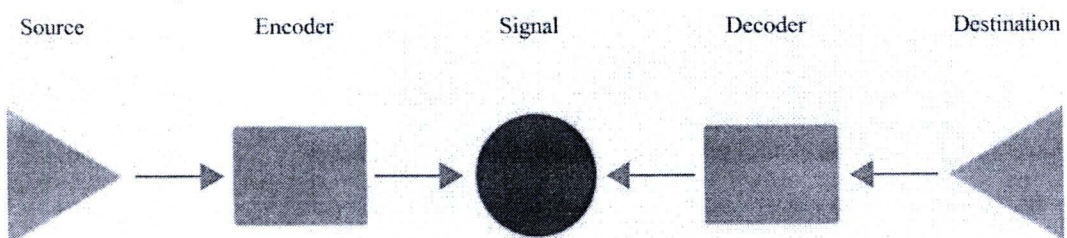
Warren W. Weaver อธิบายว่าการสื่อสารมีความหมายครอบคลุมถึงกระบวนการทุกกระบวนการที่ทำให้จิตใจของบุคคลหนึ่งอาจก่อให้เกิดผลต่อจิตใจของอีกบุคคลหนึ่ง การสื่อสารตามทฤษฎีนี้ไม่ได้จำกัดว่าการสื่อสารต้องเกิดขึ้นโดยใช้การเขียนและการพูดเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงดนตรี ภาพ การแสดง การเดินบัลเล่ย์ และพฤติกรรมทุกอย่างของมนุษย์อีกด้วย ความหมายซึ่ง Weaver อธิบายไว้นี้แสดงให้เห็นแนวคิดเรื่องการสื่อสารโดยใช้วัจนภาษาและอวัจนภาษา (สุรัตน์ ตรีสกุล, 2548)

ทั้งนี้การสื่อสารสามารถแบ่งได้เป็น 2 รูปแบบ คือ การสื่อสารทางเดียวกับการสื่อสารสองทาง การสื่อสารทางเดียว (One - Way Communication) เป็นการส่งข่าวสารหรือการสื่อความหมายไปยังผู้รับแต่เพียงฝ่ายเดียว โดยที่ผู้รับไม่สามารถมีการตอบสนองในทันที (Immediate

response) ให้ผู้ส่งทราบได้ แต่อาจจะมีปฏิกิริยาสนองกลับ (Feedback) ไปยังผู้ส่งภายหลังได้ การสื่อสารในรูปแบบนี้จึงเป็นการที่ผู้รับไม่สามารถมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันได้ทันที จึงมักเป็นการสื่อสารโดยอาศัยสื่อมวลชน เช่น การฟังวิทยุหรือการชมโทรทัศน์ การสื่อสารสองทาง (Two-Way Communication) เป็นการสื่อสารหรือการสื่อความหมายที่ผู้รับมีโอกาสดูตอบสนองมายังผู้ส่งได้ในทันที โดยที่ผู้ส่งและผู้รับอาจจะอยู่ต่อหน้ากันหรืออาจอยู่คนละสถานที่ก็ได้ แต่ทั้งสองฝ่ายจะสามารถมีการเจรจาหรือการโต้ตอบกันไปมา โดยที่ต่างฝ่ายต่างผลัดกันทำหน้าที่เป็นทั้งผู้ส่งและผู้รับในเวลาเดียวกัน เช่น การพูดโทรศัพท์ การประชุม เป็นต้น

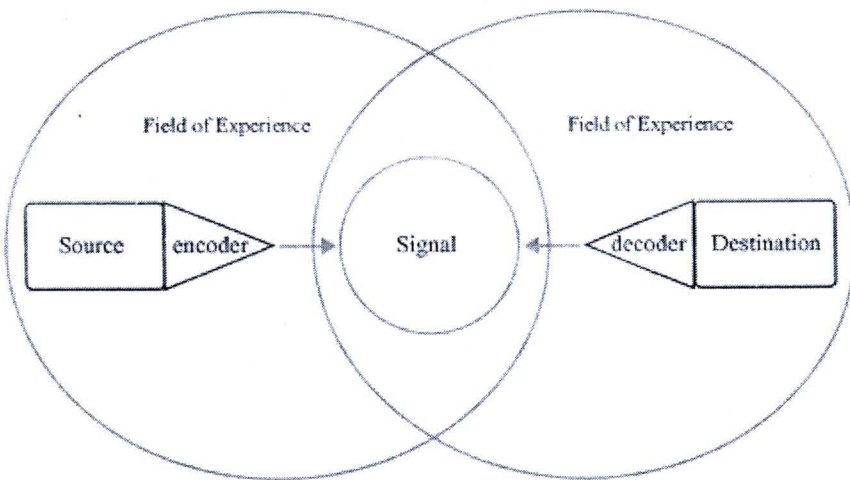
2.4.2 องค์ประกอบและแบบจำลองการสื่อสาร

Wilbur Schramm (1954) กล่าวว่า การสื่อสารจะเกิดขึ้นได้ด้วยองค์ประกอบอย่างน้อย 3 อย่าง นั่นคือ ต้นกำเนิดหรือผู้ส่งสาร (Source), สาร (Message) และปลายทางหรือผู้รับสาร (Destination) ซึ่งต้นกำเนิดหรือผู้ส่งสารอาจเป็นปัจเจกบุคคล (ผ่านการพูด การเขียน การวาดภาพ การแสดงท่าทาง) หรือเป็นองค์กรด้านการสื่อสาร เช่น สำนักข่าว สำนักพิมพ์ หรือสถานีโทรทัศน์ ส่วนสารอาจอยู่ในรูปของน้ำหมึกบนแผ่นกระดาษ คลื่นเสียงในอากาศ การโบกมือ การโบกธงไปมาในอากาศ หรือลักษณะอื่นใดที่สามารถนำไปตีความหมายได้ ปลายทางหรือผู้รับสารนั้นอาจเป็นได้ทั้งปัจเจกบุคคลที่ได้ยิน ได้เห็น ได้อ่าน หรือเป็นสมาชิกของกลุ่ม เช่น กลุ่มอภิปราย ผู้นั่งฟังการบรรยาย กองเชียร์กีฬา ตลอดจนผู้อ่านหนังสือพิมพ์ หรือผู้ชมโทรทัศน์ ที่เรียกว่ามวลชน (Mass Audience) เมื่อผู้ส่งสารต้องการสร้างให้เกิดความเข้าใจร่วมกับผู้รับสาร สิ่งแรกที่ผู้ส่งสารจะต้องทำก็คือการนำสารที่ต้องการสื่อออกไปนั้นเข้ารหัส (Encode) เช่น จากภาพในจินตนาการที่ปรากฏขึ้นในสมองของผู้ส่งสารจะถูกเข้ารหัสให้เป็นภาษาพูดหรือภาษาเขียนที่สามารถถ่ายทอดไปยังคนอื่นได้ เมื่อเข้ารหัสและส่งออกไปแล้ว สารนั้นจะเป็นอิสระจากผู้ส่งสาร และเพื่อให้กระบวนการสื่อสารเกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์ สารนั้นจะต้องถูกถอดรหัส (Decode) เสียก่อน ซึ่งสามารถเขียนเป็นแบบจำลองได้ดังรูปที่ 2.1

รูป 2.1 แบบจำลองระบบการสื่อสารของมนุษย์ ของ Wilbur Schramm

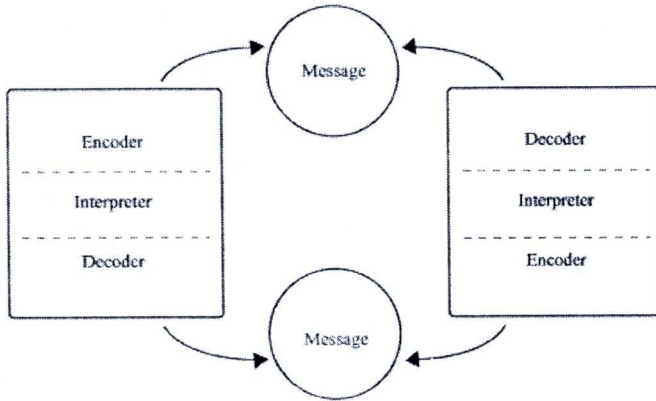
แบบจำลองข้างต้นใช้เปรียบได้กับการสื่อสารอิเล็กทรอนิกส์ และถ้าจะเทียบกับการสื่อสารของมนุษย์ ส่วนของ Source และ Encoder จะเป็นบุคคลผู้หนึ่ง ส่วน Decoder และ Destination ก็คืออีกบุคคลหนึ่งและ Signal ก็ภาษาที่ใช้ในการสื่อสารนั่นเอง การสื่อสารจะประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับว่าผู้ส่งและผู้รับจะสามารถสร้างความเข้าใจตรงกันได้มากน้อยเพียงใด เท่าที่ประสบการณ์ที่ตนเองมีอยู่เท่านั้น

รูป 2.2 แบบจำลองการสื่อสารของมนุษย์ภายใต้เงื่อนไขประสบการณ์

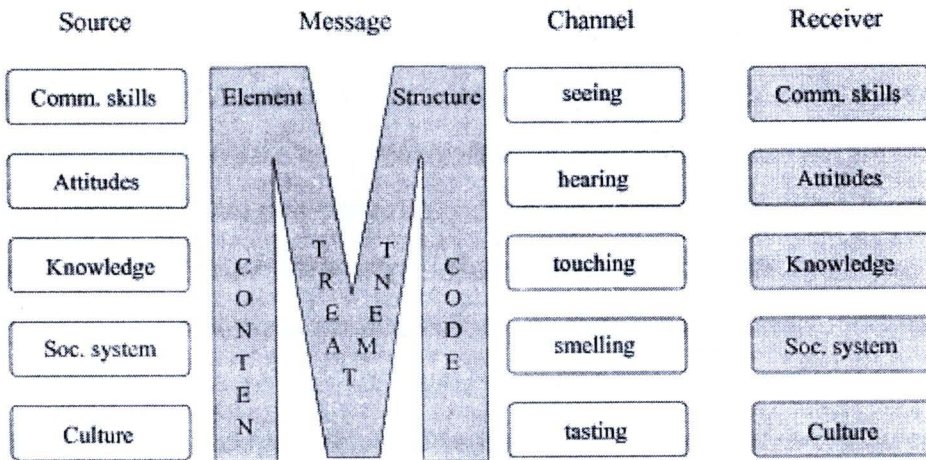
วงกลมเปรียบเทียบกับขอบเขตประสบการณ์ของคน 2 คนที่พยายามจะสื่อสารกัน ถ้าภายในวงกลมขอบเขตประสบการณ์มีร่วมกัน หรือมีพื้นที่ซ้อนทับกันยิ่งมากเท่าไรการสื่อสารก็จะเป็นไปได้ง่ายและราบรื่น ในทางตรงข้ามถ้าวงกลมทั้งสองไม่มีส่วนที่ซ้อนกันเลยการสื่อสารนั้นก็ไม้อาจเกิดขึ้น จึงกล่าวได้ว่าถ้าประสบการณ์ของผู้ส่งและผู้รับสารไม่คล้ายคลึงกัน จะเป็นเรื่องยากที่จะเข้าใจความหมายที่ส่งมาได้ เหมือนตัวอย่าง ถ้าให้คนที่ไม่เคยเรียนรู้และฝึกฝนทางวิทยาศาสตร์มาก่อนเลยอ่านบทความทางวิทยาศาสตร์ คนๆนั้นอาจไม่เข้าใจหรือเวลาที่เรายพยายามที่จะสื่อสารกับคนที่มีวัฒนธรรมแตกต่างจากเรามาก เป็นต้น

อนึ่งในกระบวนการสื่อสารนั้น คนๆหนึ่งย่อมเป็นได้ทั้งผู้ส่งและผู้รับสาร เป็นทั้งผู้เข้ารหัสและถอดรหัส การสื่อสารของมนุษย์ที่เป็นกระบวนการสื่อสาร 2 ทางนั้นผู้ส่งสารซึ่งอาจเป็นวจนสารหรืออวจนสาร ผ่านช่องทางใดช่องทางหนึ่งไปให้ผู้รับสารภายใต้สภาพแวดล้อมหนึ่ง ผู้รับสารตีความหมาย (Interpret) ของสารและส่งสารหรือปฏิกิริยาตอบสนอง (Feedback) อาจเป็นวจนสารหรืออวจนสาร ซึ่งต้องตีความหมายที่ได้รับจากผู้รับสารเช่นเดียวกัน หรือกล่าวโดยสรุปคือในการสื่อสาร เช่น การสนทนาระหว่างบุคคล 2 คน สิ่งที่เกิดขึ้นระหว่างนั้นคือการสื่อสารได้ตอบกลับไปมาตลอดเวลาซึ่ง Schramm ได้เขียนเป็นแบบ จำลองดังรูป 2.3

รูป 2.3 แบบจำลองแสดงการสื่อสาร 2 ทาง

นอกจาก Schramm ยังมีนักวิชาการด้านสื่อสารมวลชนอีกท่านหนึ่งที่ได้อธิบายแบบจำลองการสื่อสารที่ได้รับการยอมรับกันทั่วไป นั่นคือ David K. Berlo ได้เขียนหนังสือชื่อ The Process of Communication (1960) และอธิบายถึงแบบจำลองกระบวนการสื่อสารอันเป็นที่รู้จักกันในนามของ SMCR Model ซึ่งย่อมาจาก Source, Message, Channel และ Receiver แบบจำลองดังกล่าวมีลักษณะดังรูป 2.4

รูป 2.4 แบบจำลององค์ประกอบของการสื่อสาร ตามแนวคิดของ David K. Berlo

จะเห็นได้ว่าองค์ประกอบและแบบจำลองของ Schramm และ Berlo มีจุดร่วมกันบางอย่าง นั่นคือ ในการสื่อสารจะต้องประกอบด้วยผู้ส่งสาร สาร และผู้รับสาร นอกจากนี้ยังต้องอาศัยพื้นฐานทักษะความรู้และประสบการณ์ที่คล้ายคลึงหรือใกล้เคียงกัน จึงจะทำให้การสื่อสารสัมฤทธิ์ผล สารและช่องทางการสื่อสารที่นำมาใช้มีความหลากหลาย เป็นได้ทั้งการพูด การเขียน

ภาพวาด การแสดงพฤติกรรม การใช้สัญลักษณ์หรือสัญญาณใดๆ ซึ่งจะเห็นว่าทั้งหมดทั้งมวลนั้น คือ สัญลักษณ์ที่ถูกกำหนดร่วมกันในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมหนึ่งๆ

2.4.3 แนวคิดสัญวิทยา (Semiology)

นิยามความหมายของสัญวิทยา “สัญศาสตร์” หรือ “สัญวิทยา” มาจากคำว่า Semiotics และ Semiology ตามลำดับ ทั้งสองคำมาจากรากศัพท์ภาษากรีกคำเดียวกัน คือ Semeion แปลว่า Sign หรือสัญลักษณ์นั่นเอง

Semiotics เป็นคำที่นักปรัชญาชาวอเมริกัน Charles S. Peirce (ค.ศ. 1839-1914) ใช้ และทำให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายในวงวิชาการในสหรัฐอเมริกา ส่วน Semiology เป็นคำที่นักภาษาศาสตร์ชาวสวิสผู้มีชื่อเสียงคือ Ferdinand de Saussure (ค.ศ. 1857-1913) ตั้งขึ้น และนิยมใช้ในหมู่นักวิชาการชาวยุโรป (สรณี วงศ์เบญจรงค์, 2544)

สำหรับความหมายของสัญวิทยา (Semiology) นั้นได้มีผู้ให้คำอธิบายไว้ต่างๆ ดังนี้

Ferdinand de Saussure ได้ให้คำอธิบายถึงสัญวิทยาว่าเป็นศาสตร์ที่ศึกษาถึงวิถีชีวิตของสัญลักษณ์ในสังคมที่สัญลักษณ์ดังกล่าวถือกำเนิดขึ้นมา เมื่อขยายความคำว่า “วิถีชีวิต” ของสัญลักษณ์ให้กว้างขวางออกไปก็จะหมายความถึงการศึกษากำเนิด การเจริญ การแปรเปลี่ยน และการสูญสลายของสัญลักษณ์ต่างๆ รวมทั้งวิเคราะห์กฎที่อยู่เบื้องหลังวิถีชีวิตดังกล่าว ศาสตร์นี้จึงสอนเราให้รู้ว่าสัญลักษณ์ประกอบขึ้นมาจากอะไรและกฎเกณฑ์ใดที่ควบคุมมัน (Saussure, 1974)

Mark Gottdiener (1995) ได้นิยามว่า สัญวิทยา คือรูปแบบหนึ่งของความรู้ในการทำความเข้าใจโลกในฐานะของระบบของความสัมพันธ์ซึ่งมี “สัญลักษณ์” เป็นหน่วยพื้นฐาน หรือก็คือสัญศาสตร์ศึกษาระบบของสิ่งที่เป็นตัวแทน (The Nature of Representation) นั่นเอง สำหรับ Umberto Eco ซึ่งเป็นนักวิชาการชาวอิตาลี ได้พูดถึงขอบเขตการศึกษาว่า สัญวิทยาเกี่ยวข้องกับทุกสิ่งที่สามารถใช้เป็นเครื่องหมายได้ สัญลักษณ์ก็คือทุกอย่างที่สามารถใช้เป็นตัวแทนที่มีความหมายถึงอีกสิ่งหนึ่งได้ผู้วางรากฐานของทฤษฎีสัญวิทยาซึ่งได้กล่าวมาแล้วคือ Ferdinand de Saussure และ Charles Sanders Peirce แม้ว่าทั้งสองต่างทำการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างความรู้กับสัญลักษณ์โดยพยายามสำรวจปัญหาเกี่ยวกับความรู้ ซึ่งมาจากความคิดที่ว่าวิธีการทำความเข้าใจโลกของมนุษย์เรานั้นขึ้นอยู่กับภาษาหรือระบบของสัญลักษณ์ที่มีการจัดการ (Organized system of signs) เหมือนกันก็ตาม แต่วิธีการในการมองรูปแบบและลักษณะการทำงานของสัญลักษณ์ของทั้งสองมีความแตกต่างกันอยู่ นั่นคือ Saussure จะให้น้ำหนักไปที่ภาษาที่ใช้ในการสื่อสารเป็นสำคัญ

ส่วน Peirce จะพยายามทำความเข้าใจระบบเครื่องหมายอื่นที่ไม่ใช่ภาษา และในภายหลังก็ได้มีนักวิชาการอีกหลายคนที่น่าสนใจแนวคิดทางสัญศาสตร์ไปพัฒนาต่อ อาทิเช่น Roland Barthes ดังจะได้กล่าวต่อไป (Gottdiener, 1995)

Ferdinand de Saussure ตามแนวคิดของ Saussure สัญญะ (Sign) ประกอบขึ้นมาจากองค์ประกอบ 2 ส่วนคือ“รูปสัญญะ” (Signifier) ที่เราสามารถรับรู้ผ่านประสาทสัมผัสนั่นเอง เช่น เสียง (Acoustic-image) ของคำพูดที่เปล่งออกมาและผู้รับสารได้ยินกับ “ความหมายสัญญะ” (Signified) ที่เกิดขึ้นภายในใจของผู้รับสาร ความสัมพันธ์ระหว่างสัญญะตัวหนึ่งกับสัญญะตัวอื่นๆ เกิดขึ้นโดยตรรกะว่าด้วยความแตกต่าง (The logic of difference) นั่นคือ สัญญะแต่ละตัวจะมีความหมายได้ก็จากการเปรียบเทียบกับตัวมันแตกต่างไปจากสัญญะตัวอื่นๆ ในระบบเดียวกันหากปราศจากความต่าง “ความหมายไม่อาจเกิดขึ้นได้” ความต่างที่ทำให้ค่าความหมายเด่นชัดที่สุดคือความต่างแบบตรงกันข้าม (Opposition) เช่น บน-ล่าง ร้อน-หนาว ดำ-ขาว ซึ่งต่างก็สร้างความหมายให้แก่กันและกัน ในแง่นี้ความหมายของสัญญะหนึ่งจึงเกิดจากความไม่มีหรือไม่เป็นของสัญญะอื่น (สรณี วงศ์เบ็ญสัจ, 2544)

การรวมตัวกันระหว่างรูปสัญญะและความหมายสัญญะ เป็นเรื่องของขนบทางวัฒนธรรม(Cultural Convention) เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นไปตามธรรมชาติและอธิบายไม่ได้ตามตรรกะ แต่เป็นเพียงการสมมุติขึ้นลอยๆ(Arbitrary) จึงไม่มีเหตุผลสากลที่ลอยอยู่โดดๆเหนือความเข้าใจ (Transcendent)ที่กำหนดให้รูปสัญญะหนึ่งๆ ต้องใช้กับความหมายสัญญะหนึ่งๆ ซึ่งกฎเกณฑ์กติกาต่างๆที่สร้างขึ้นอย่างเป็นระบบอันซ่อนอยู่เบื้องหลังการจับคู่กันของรูปสัญญะและความหมายสัญญะนั้นเราเรียกว่า “รหัส” (Code) Saussure กล่าวถึงการจัดระบบระเบียบสัญญะหรือรหัสสัญญะว่ามี 2 ระนาบ คือความสัมพันธ์แนวตั้งหรือกระบวนทัศน์ (Paradigmatic Relation) และความสัมพันธ์แนวระนาบหรือวากยสัมพันธ์ (Syntagmatic Relation) กระบวนทัศน์หรือ Paradigm คือชุดสัญญะซึ่งประกอบด้วยสัญญะที่มีความเหมือนมาก พอที่จะอยู่ในชุดเดียวกัน (Set of Signs) แต่ก็มี ความต่างมากพอที่จะแยกออกจากกันได้อย่างชัดเจน ตัวอย่างเช่น ชุดกระบวนทัศน์ที่พักรวมประกอบด้วยโรงแรม รีสอร์ท โฮมสเตย์ บังกาโล เกสต์เฮาส์หรือกระบวนทัศน์ของสถานที่ท่องเที่ยว เช่น น้ำตก ชายหาด แม่น้ำ ภูเขา เป็นต้น การวิเคราะห์ความหมายในแบบกระบวนทัศน์นี้เป็นการหาแบบแผนที่ซ่อนเร้นของคู่ตรงข้ามและสร้างความหมายขึ้นมา (Hidden Pattern of Opposition) ทั้งนี้เนื่องมาจากข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความหมายที่ได้กล่าวมาแล้วว่าหากปราศจากความแตกต่าง ความหมายก็กลายเป็นสิ่งที่ไม่มีความหมาย (กาญจนา แก้วเทพ, 2542)

ความสัมพันธ์แบบกระบวนทัศน์ของสัญญะนี้เป็นความสัมพันธ์แบบเปรียบเทียบ ความต่างบนความเหมือน ความต่างทำให้แยกได้ เลือกได้ แทนค่าได้ แต่ความเหมือนทำให้เกิดการ

โยง(Association)ระหว่างหน่วยที่ถูกแยกหรือถูกเลือกใช้กับหน่วยที่ไม่ถูกเลือก เกิดเป็นความสัมพันธ์แบบ โยง (Associative Relation) ซึ่งเป็นวิธีการสร้างความหมายแบบหนึ่งส่วนวากยสัมพันธ์ เป็นความสัมพันธ์แบบเรียงลำดับก่อน-หลัง (ในกรณีที่เป็นประโยคหรือเรื่องเล่า) หรือแบบจัดรวม (กรณีที่เป็นอวัจนภาษา) เราสามารถนำสัญญาณที่เลือกออกมาจากกระบวนทัศน์ชุดใดชุดหนึ่งมาจัดรวมกับตัวอื่นๆเกิดเป็นความหมาย หลักของการวิเคราะห์แบบนี้จะให้ความสำคัญกับองค์ประกอบในระบบความหมาย โดยจะเน้นการลำดับขั้นหรือช่วงระยะเวลาของเหตุการณ์หรือการปรากฏของสัญญาณ (สรณี วงศ์เบ็ญสัจจ์, 2544 และ กาญจนา แก้วเทพ, 2542)

ตัวอย่างของการสร้างความหมายผ่านความสัมพันธ์แบบเรียงลำดับก่อนหลัง จากประโยค“หมากัดแมว” ถ้ามีการสลับตำแหน่งระหว่างประธานและกรรมของประโยคมาเป็น “แมวกัดหมา”ความหมายที่ได้ก็จะเปลี่ยนไป หรือเมื่อเราเห็นภาพของห้องสี่มุมปู เครื่องนอนเป็นลายการ์ตูน มีตุ๊กตาวางเรียงรายอยู่บนเตียงก็สามารถคิดไปได้ทันทีว่านั่นเป็นห้องของเด็กผู้หญิง ทั้งนี้เกิดจากนำเอาองค์ประกอบต่างๆที่เห็น ซึ่งแต่ละสิ่งนำมาประกอบสร้างเป็นความหมายแบบจัดรวมขึ้นอาจพอสรุปคร่าวๆ ว่าการสร้างและสื่อความหมายตามแบบ Saussure คือการใช้รหัสหรือการเลือกและรวม สัญญาณอย่างมีระบบระเบียบตามขนบหรือกติกาที่ชุมชนหรือสังคมกำหนดไว้เกิดเป็นความสัมพันธ์ที่มีความหมาย ความหมายสัญญาณที่ถูกเลือกเกิดจากความหมายของสัญญาณอื่นๆที่ไม่ถูกเลือก และความหมายของสัญญาณที่ถูกจัดรวมเกิดจากความสัมพันธ์ของสัญญาณหนึ่งๆ กับสัญญาณอื่นๆ ที่มาก่อน-หลังหรือที่ปรากฏรวมอยู่ในโครงสร้างเดียวกัน การเลือก-ไม่เลือก และการจัดรวมจึงเป็นการประกอบสร้างความหมาย

Roland Barthes เป็นนักสัญวิทยาชาวฝรั่งเศสที่มีอิทธิพลอย่างมากในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และเป็นนักคิดที่เริ่มนำเอาการวิเคราะห์แบบสัญวิทยาไปใช้กับวัฒนธรรมศึกษา แนวคิดสำคัญของ Barthes ที่จะกล่าวถึงเกี่ยวข้องกับความหมายของสัญญาณ โดยเขาเห็นว่าความหมายของสัญญาณนั้นมีอยู่ 2 ระดับ ได้แก่

1) Denotation เป็นระดับความหมายตรง ที่ถูกสร้างขึ้นมาอย่างเป็นภววิสัย (Objective) เป็นความหมายที่ผู้ใช้เข้าใจตามตัวอักษร เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปตามข้อตกลงที่กำหนดขึ้นมา จัดอยู่ในลักษณะของการอธิบายหรือพรรณนา (Descriptive level)

2) Connotation เป็นระดับความหมายแฝง ที่เกิดขึ้นจากการตีความโดยอัตวิสัย (Subjective) ขึ้นอยู่กับตัวบุคคลจากประสบการณ์ต่างๆ ที่ได้ประสบมาในชีวิตหรือบริบททางสังคม วัฒนธรรมหนึ่งในผลงานที่ชื่อว่า “มายาคติ” (Mythologies) บาร์ตส์ได้นำเราไปสู่ความคิดเรื่อง “มายาคติ” (Myth) ซึ่งในขั้นตอนนี้ เราสามารถที่จะนิยามได้ว่าหมายถึงการสื่อความหมายด้วยคติความเชื่อทางวัฒนธรรมซึ่งถูกกลบเกลื่อนให้เป็นที่รับรู้เสมือนว่าเป็นธรรมชาติ

Barthes เห็นว่าสิ่งต่างๆ ที่อยู่ล้อมรอบตัวเราในสังคมนั้นล้วนเป็นสัญญาณ มีระบบวัฒนธรรมเป็นรหัสหรือกฎเกณฑ์ในการสร้างความหมายของสัญญาณ แต่ด้วยความเคยชินหรือการอำพรางของวัฒนธรรมเราจึงมองข้ามหรือมองไม่เห็นความหมายในระดับที่สรรพสิ่งต่างๆ มีฐานะเป็นสัญญาณหรือถูกทำให้กลายเป็นสัญญาณและมีบทบาทหน้าที่ในเชิงสัญญาณ (Sign-function) ไปมองเห็นความหมายของสรรพสิ่งนั้นเป็นเรื่องของธรรมชาติธรรมดาหรือเป็นเพียงสิ่งของเพื่อการใช้สอยเท่านั้น Barthes เรียกกระบวนการในการเปลี่ยนแปลง ลดทอน ปกปิด อำพราง บิดเบือน ฐานะการเป็นสัญญาณของสรรพสิ่งในสังคมให้กลายเป็นเรื่องของธรรมชาติ เป็นสิ่งปกติธรรมดาหรือเป็นสิ่งที่มียุทธศาสตร์และหน้าที่ในเชิงใช้สอยต่างๆ ในสังคมว่า “กระบวนการสร้างมายาคติ” และเรียกสิ่งที่เป็นผลลัพธ์หรือผลผลิตของกระบวนการนี้ว่า “มายาคติ” (Myth/Alibi/Doxa) หรือความคิด ความเชื่อที่คนส่วนใหญ่ในสังคมยอมรับโดยไม่ตั้งคำถามและเป็นความคิดความเชื่อที่สอดคล้องกับระบบอำนาจที่ดำรงอยู่ในสังคมในขณะนั้น (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอฟาร , 2545)

ในระดับของภาษา ความหมายจะเกิดขึ้นจากการมีองค์ประกอบครบ 3 ส่วนคือ

- 1) รูปสัญญาณ
- 2) ความหมายสัญญาณ
- 3) สัญญาณ

แต่ในระดับของประสบการณ์การรับรู้ในชีวิตประจำวันเรามองเห็นเพียงสองส่วนคือ รูปสัญญาณกับความหมายสัญญาณเท่านั้น แต่มองไม่เห็นสัญญาณซึ่งเป็นผลรวมของรูปและความหมายในระดับของมายาคติ ก็มีลักษณะการทำงาน 3 มิติเช่นกัน โดยที่สัญญาณในระดับของภาษาได้กลายเป็นรูปสัญญาณของมายาคติ ซึ่งหมายถึงมันสามารถสื่อความหมายได้เลยไม่จำเป็นต้องอาศัยการรวมตัวกันของรูปสัญญาณกับความหมายสัญญาณในระดับของภาษา ดังที่ Barthes ได้ให้ทรรศนะทางวิชาการเกี่ยวกับกระบวนการดังกล่าวไว้ดังนี้ “มายาคติเป็นระบบสื่อความหมายซึ่งมีลักษณะพิเศษตรงที่มันก่อตัวขึ้นบนกระแสดการสื่อความหมายที่มีอยู่ก่อนแล้ว จึงถือได้ว่ามายาคติเป็นระบบสัญญาณในระดับที่สองสิ่งที่เป็นหน่วยสัญญาณ (ผลลัพธ์จากการประกอบของรูปสัญญาณกับความหมาย) ในระบบแรกกลายมาเป็นเพียงรูปสัญญาณในระบบที่สอง ขอย้ำในที่นี้ว่าวัตถุประสงค์สำหรับสร้างวาทะแห่งมายาคติ (เช่น ภาษา ภาพถ่าย ภาพวาด โปสเตอร์ พิธีกรรม วัตถุ ฯลฯ) ไม่ว่าในเบื้องต้นนั้นจะมีความแตกต่างหลากหลายเพียงใดก็ตาม แต่ครั้นเมื่อถูกจับยึดโดยมายาคติแล้วก็จะถูกทอนให้เหลือเป็นเพียงรูปสัญญาณเพื่อสื่อถึงสิ่งอื่นเสมอ” (วรรณพิมล อังคศิริสรรพ, 2544)

2.4.4 วัฒนธรรมทางสายตาและการนำเสนอข้อมูลเชิงภาพ (Visual Culture and Data Visualization)

วัฒนธรรมทางสายตา (Studying Visual Culture) เป็นการเข้าไปจ้องมองสังเกตการณ์ และแม้แต่การปล่อยให้ภาพและเสียงผ่านโสตประสาท ภาพทางสายตาเหล่านี้ (Visual Word) ได้ทำให้เกิดการผลิตความหมายต่างๆขึ้นมา ซึ่งได้บรรจุคุณค่าขององค์ความรู้ สุนทรียศาสตร์ รวมถึงทัศนคติทางวัฒนธรรม เช่น ด้านเพศ ระดับชนชั้น และความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ในส่วนของวิธีการตีความปรากฏการณ์ทางสังคม อ้างอิงแนวความคิดของ Derrida ในเรื่องความแตกต่าง (Difference) และความสัมฤทธิ์ผลของมันมีสองหลักปัจจัย คือ ปัจจัยแรกคือ เป็นเรื่องของโครงสร้างต่างๆของความหมายและการตีความ ปัจจัยที่สองเป็นเรื่องของ โครงสร้างทางญาณวิทยา(ความรู้)และเกี่ยวกับสถาบันที่พยายามจะสร้างรูปแบบของระบบขึ้นมา จึงเป็นที่มาของรูปแบบการวิจารณ์เกี่ยวกับตรรกะที่มีอยู่สองด้าน (Binary Logic) ซึ่งแก่นแท้ของการสร้างความหมายได้ถูกถือคือการบ่งชี้ (Signification) ในความสัมพันธ์กับสิ่งอื่นๆ

ความหมายของรูปสัญลักษณ์ที่ปรากฏ จึงทำให้เราสามารถถอดความจากสิ่งนั้นตามประสบการณ์และคุณค่าความเชื่อของสังคมนั้นๆ เช่น เห็น “ลูกกัญแจ” มันอาจไม่ได้หมายถึงการไขประตูแต่มันหมายถึง “การมีคำตอบ” โครงสร้างการผลิตความหมายและการถอดความจึงไม่อาจหยุดนิ่งไว้เพียงความประสงค์ของผู้ผลิตสัญลักษณ์ไว้เพียงอย่างเดียว การเลือกถ่ายทอด คัดแปลงข้อมูลจึงมีเรื่องเฉพาะเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ การเมืองที่เกี่ยวกับชุมชนของชุดข้อมูลเหล่านั้นอยู่ ซึ่งไม่ว่าจะอ้างอิงจากผลประโยชน์ใดๆก็ทำให้การนำเสนอและการรับรู้ผิดพลัว ไปอย่างปฏิเสธไม่ได้ ด้วยลักษณะของภาพทางสายตาดังที่กล่าวมาข้างต้น พลวัตรของสิ่งนี้ได้แพร่กระจายไปในทิศทางของการใช้ภาพถ่ายทอดข้อมูลและการสร้างทัศนคติต่างๆโดยมีอิทธิพลต่อสไตล์ การกำหนดการบริโภคโดยทำหน้าที่เป็นสื่อกลางความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่างๆ

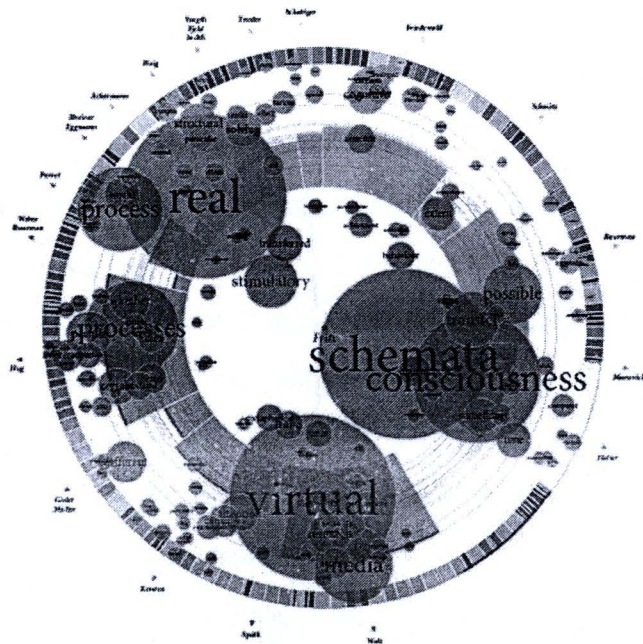
การผสมผสานภาพแทนต่างๆจึงถูกผลิตขึ้นอย่างไรขอบเขต มีการสร้างเรื่องราวจากหลายๆสาขาวิชาความรู้ บางที่เรากำลังเข้าใจคำอธิบายของ Roland Barthes ที่มีมายาวนานเกี่ยวกับความเป็นสหวิทยาการ (Interdisciplinary) ในวัฒนธรรมการวิจารณ์ซึ่งเป็นผลผลิตของการถอดรหัสสัญลักษณ์ การปรับประยุกต์ใช้หลักการทำงานภาพผ่านทางสายตาคู่ต่างๆ จึงเป็นที่มาของการคำนึงถึงการรับรู้ของกลุ่มผู้รับสื่อ ไม่ว่าขอบเขตจะแคบเล็กหรือกว้างขวางจนยากจะควบคุมแต่ในกระบวนการจะมีวัตถุประสงค์หลักที่มีความหนักแน่นในการถ่ายทอด เหมือนจุดๆหนึ่งเมื่อมีการเริ่มต้นขึ้นแล้วก็จะแผ่กระจายออกอย่างมีทิศทางที่ถูกกำหนดไว้ในส่วนหนึ่ง แต่ในส่วนที่

ควบคุมไม่ได้ภาพสัญลักษณ์จะทำงานอย่างอิสระ ในตัวกลางที่หลากหลายทั้งในโลกออนไลน์และออฟไลน์ ไม่ว่าภาพดังกล่าวจะทรงอิทธิพลหรือเป็นแค่ก่อนข้อมูลที่ไม่มีผลในเชิงปฏิบัติการใดๆ ผู้เผยแพร่วัฒนธรรมทางสายตาเหล่านี้ก็จะมีมิติการมอง การถอดความที่เปลี่ยนแปลงไปได้เรื่อยๆ ตามชุดคุณค่าความเชื่อที่เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน (Irit Rogoff, 1999, สมเกียรติ ตั้งนโม : แปลและเรียบเรียง)

การนำเสนอข้อมูลเชิงภาพ(Data Visualization) เป็นการศึกษาการนำเสนอข้อมูลเชิงภาพ ความหมายของข้อมูลจะถูกออกแบบ ผ่านรูปแบบแผนผัง การผนวกรวมลักษณะเฉพาะหรือนำเสนอความหลากหลายชุดข้อมูล กล่าวคือ “การทำให้ข้อมูลมองเห็นได้”

ไวทาร์รี่ ไฟย์คแมน (Vitaly Friedman, 2008) วัตถุประสงค์ของ Data Visualization คือการสื่อสารที่ทำให้ข้อมูลกระจ่างชัดและมีประสิทธิภาพในรูปแบบของสื่อกราฟิก ซึ่งไม่ได้หมายความว่า การนำเสนอเช่นนั้นจะทำให้รู้สึกน่าเบื่อ แต่เป็นไปในเชิงอรรถประโยชน์ให้น่าสนใจและมุ่งเน้นด้านความงาม เพื่อประสิทธิภาพดังกล่าวควรคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยและสุนทรียศาสตร์ไปพร้อมๆกัน ซึ่งการลำดับข้อมูลที่ซับซ้อนนั้นจะถูกทำให้เกิดการสื่อสารด้วยหลักการที่ง่ายต่อการรับรู้ให้มากที่สุด บ่อยครั้งที่มีความเป็นไปได้ว่านักออกแบบจะล้มเหลวในการพยายามรักษาสมดุลระหว่างงานออกแบบและประโยชน์ใช้สอย

ตัวอย่างเช่นในหน้า Data Visualization ของนิตยสารออนไลน์ชื่อ Smashing Magazine เน้นเรื่องการออกแบบเชิงข้อมูล มีการรวบรวมโปรแกรมและ application สำหรับวาดแผนภูมิแบบใหม่ๆ เพื่อจับทิศทางของข่าวสารความรู้ ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของสังคม บ้างก็ใช้การอธิบายความหมายของข้อมูลความรู้ ระบบความเชื่อของศาสนา ปรัชญา และวิทยาศาสตร์ รวมทั้งเรื่องเล่า ลำดับเหตุการณ์ และความสัมพันธ์ทางการเมือง ซึ่งก็มักจะอาศัยหลักการของขนาดพื้นที่และสัดส่วนของปริมาณ บางต้องการถึงขั้นเสนอภาพอารมณ์ความรู้สึก แต่ทั้งหมดต้องเป็นไปตามการใช้สอยในสื่ออิเล็กทรอนิกส์ นั่นคือปรับเปลี่ยนข้อมูลตามเวลาได้อย่างทันทั่วทั้งที่ ดังนั้นจุดเด่นที่น่าสนใจของเทคนิคนี้คือการทำอารมณ์ความรู้สึกให้การเป็นปริมาณ รวมทั้งการสร้างโปรแกรมให้เราสามารถสัมผัสจัดระบบและค้นหาอารมณ์ของคนและชุมชนหนึ่งๆได้

รูป 2.5 ตัวอย่างงานออกแบบประเภท Data Visualization ภาพจากปกหนังสือ TOTAL INTERACTION

(The Interaction Design Institute of the University of Applied Sciences and Arts Zürich, 2004)

คิมเบอร์ (Kim Baer) นักออกแบบข้อมูลผู้เขียนหนังสือ Information Design Workbook ได้ให้ความสำคัญกับการออกแบบข้อมูลโดยยึดถือคติกา คือ การทำให้ข้อมูลที่ซับซ้อน ถูกนำเสนอให้กระชับมากที่สุด ความเข้าใจและการยอมรับของผู้ใช้ถือเป็นหัวใจสำคัญ และการสร้างไดอะแกรมแผนที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการดังกล่าว โดยมีหลักการสร้าง(Process of diagram) ดังนี้

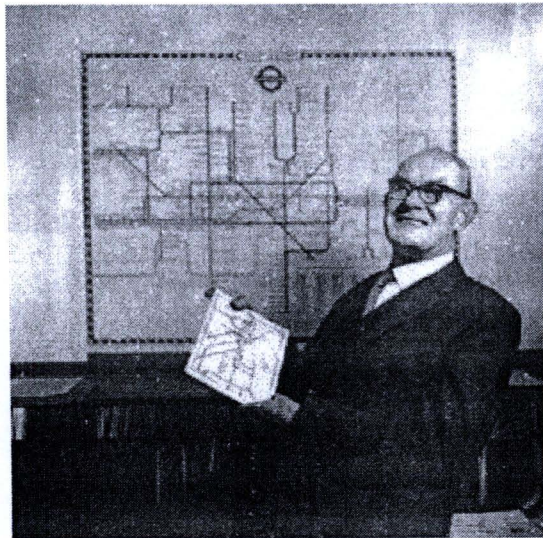
1. ลำดับภาพผ่านมิติเวลา(Timeline)
2. ระบุและจัดลำดับ (Identity and Prioritize)
3. อารมณ์และความรู้สึกที่ผู้ใช้ต้องการ(Emotional Requirement)
4. การใช้งาน(Functional Requirement)
5. การจัดการเนื้อหา(Organizing Content)
6. การอธิบายด้วยภาษา(Plain Language)
7. การวิเคราะห์ข้อมูล(Content Analysis)
8. การสรุปข้อมูล(The Creative Brief)

จากหนังสือ Information Design Workbook อ้างอิงถึงคำกล่าวของลา เบรคค์ (La Brecque) ที่ว่าท้ายที่สุดแล้ว หลักการของการสร้างแผนที่ได้ให้ความสำคัญกับภาพรวมมากกว่ารายละเอียด

ปลีกย่อย ตัวอย่างเช่น **London Underground Mapping** ซึ่งมีการลดทอนข้อมูลในการสร้างบรรทัดฐานบนข้อมูลชุดเดียวกัน

2.4.5 ผลงานอ้างอิงเกี่ยวกับงานออกแบบกราฟิกแผนที่ **London Underground Mapping (Tube map:transit map)**

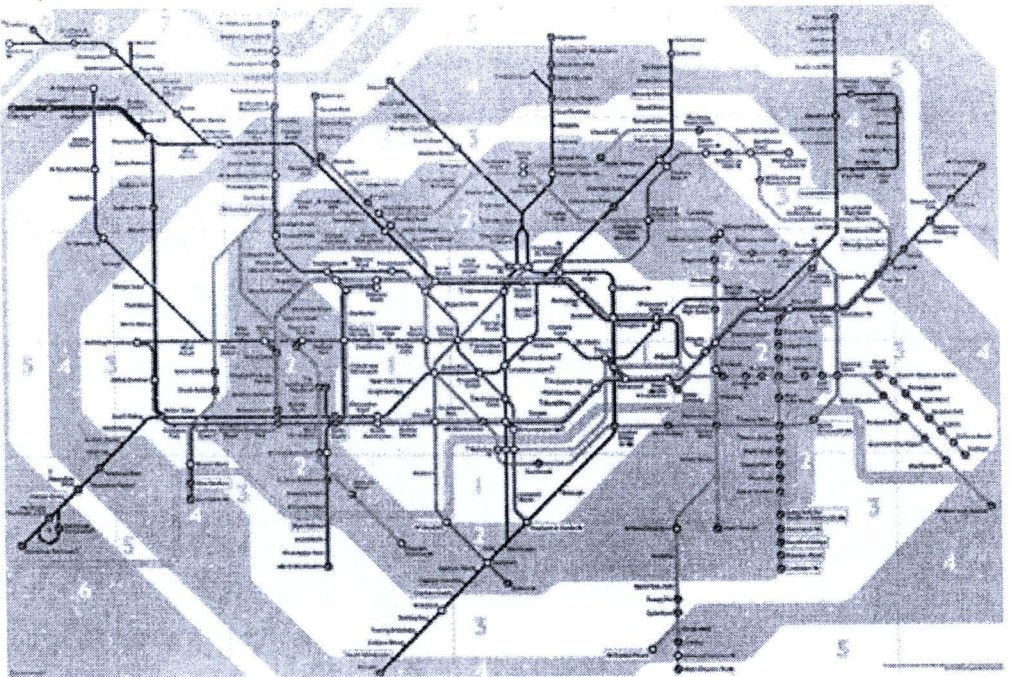
London Underground Map (1933) แผนที่รถไฟใต้ดินกรุงลอนดอนถือเป็นไอคอนหนึ่งของงานดีไซน์ยุคโมเดิร์น และถูกใช้เป็นต้นแบบของแผนที่รถไฟใต้ดินทั่วโลก ได้รับการยอมรับในแง่ของความสวยงาม เรียบง่ายและมีประโยชน์ ผู้ออกแบบคือ แฮร์รี เบ็ค(1903-1974) เขาเป็นเพียงกราฟต์แมนที่เคยทำงานอยู่ในแผนกวิศวกรรมของอันเดอร์กราวนด์ ซึ่งทำงานออกแบบแผนที่นี้หลังจากถูกปลดออกจากการเป็นพนักงานประจำแล้ว

ภาพ 2.6 ผู้ออกแบบแผนที่รถไฟใต้ดินกรุงลอนดอน(London Underground Map) แฮร์รี เบ็ค

LPTB(London Passenger Transport Board) ยอมรับแผนที่ดังกล่าวมีการอนุมัติให้ตีพิมพ์แจกจ่ายในปี ค.ศ.1933 ลักษณะเฉพาะของแผนที่จะเห็นได้จากหน้าตาที่คล้ายแผนภูมิของวงจรไฟฟ้าและมีชื่อเล่นว่าไดอะแกรม เบ็คใช้การลดทอนในแบบฉบับของงานโมเดิร์นดีไซน์ เช่น ตัดเส้นทางเดินรถที่คดโค้งในความเป็นจริงให้เป็นเส้นตรง ใช้มุมฉากหรือมุมเฉียงบ่งบอกทางโค้ง และใช้ความแตกต่างของสีแบ่งแยกเส้นทาง บางพื้นที่ก็ขยายให้ใหญ่กว่าความเป็นจริง เพื่อรักษาความงามไว้และละทิ้งความจริงทางภูมิศาสตร์ออกไป แม้แต่แม่น้ำไทมเองยังถูกลดทอนให้เหลือแค่เส้นตรง

นอกจากนี้เบ็คยังละเลยความแตกต่างระหว่างสถานที่ สัญลักษณ์จึงเหลือเพียงสองอย่างคือเส้นขีดกับวงกลม ซึ่งเป็นตัวแทนของสถานีกับสถานีเชื่อมต่อหรือชุมทาง กล่าวคือในแผนที่ฉบับนี้ลอนดอนไม่มีสถานที่(Place) มีแต่พื้นที่ (Space) ที่ว่างเปล่า เบ็คเคยให้สัมภาษณ์ว่าเขาออกแบบด้วยสามัญสำนึก “ถ้าเราอยู่ใต้ดินภูมิศาสตร์จึงไม่มีความหมายอะไร การเชื่อมโยง (Connection) ต่างหากที่สำคัญ ระบบของเบ็คทำงานเหมือน “ตรรกะเชิงสายตา” (Visual logic) ชุดหนึ่งที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง ซึ่งงานศิลปะดังกล่าวได้สร้างอิทธิพลให้แก่งานออกแบบแผนที่ในเวลาต่อมา (ประชา สุวีรานนท์, 2551)

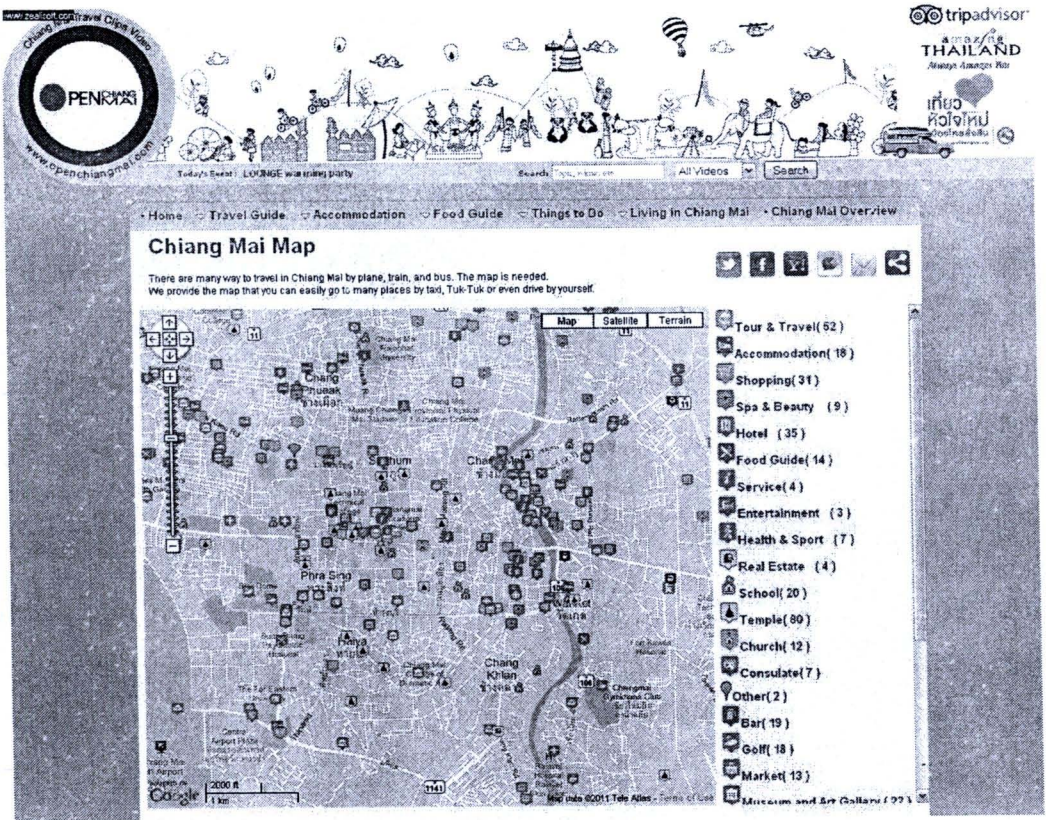
รูป 2.7 แผนที่รถไฟใต้ดินกรุงลอนดอน (London Underground Map) ปี ค.ศ.1993

2.4.6 เว็บไซต์อ้างอิงที่ใช้แผนที่ในการจัดการข้อมูลเขตพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่

Chiangmai Travel Clip Video (<http://www.openchiangmai.com>)

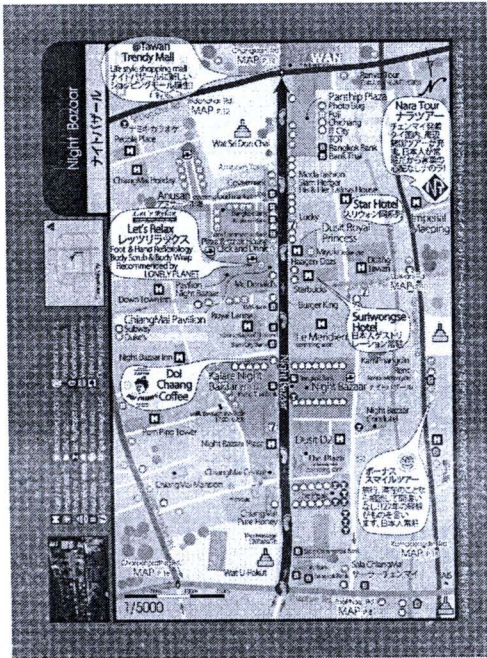
เป็นเว็บไซต์ที่นำเสนอคลิปวิดีโอเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเพื่อเจาะกลุ่มนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ ภายในเว็บประกอบด้วยข้อมูลร้านอาหาร กิจกรรมการท่องเที่ยว โรงแรม ห้องพัก โฮมสเตย์ แหล่งจับจ่ายใช้สอย สินค้าบริการ กีฬา และอีเวนต์ต่างๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ โดยมุ่งเน้นที่จะนำเสนอในรูปแบบวิดีโอเพื่อให้ผู้ใช้งานสามารถเข้าถึงได้ง่าย เปรียบได้กับการนั่งดูโทรทัศน์ที่บ้าน รวมไปถึงการใช้แผนที่จาก Googlemap ในการสร้างความเข้าใจและแบ่งแยกข้อมูลตามพื้นที่ของเมืองได้ และนำเสนอเป็นภาษาอังกฤษทั้งหมด

Openchiangmai เป็นผลงานของ Gomew Company Limited. ใช้กลยุทธ์เกี่ยวกับตลาดของธุรกิจอินเทอร์เน็ตด้วย เพราะเล็งเห็นถึงประสิทธิภาพของการเข้าถึงสินค้าและบริการภายใต้แนวคิด **“JUST SHOW YOURSELF TO THE WORLD !”** ในส่วนของแผนที่นำเสนอข้อมูล อาทิ เส้นทางคมนาคมขนส่ง แหล่งช้อปปิ้ง ตลาด โรงภาพยนตร์ วัด แกลเลอรีแสดงงาน และสวนสาธารณะ

รูป 2.8 ภาพการใช้ประโยชน์ไออะแกรมแผนที่จากเว็บไซต์ Openchiangmai

<http://www.chiangmai.jp/map/> เป็นเว็บไซต์ไออะแกรมแผนที่โดยแยกพื้นที่การท่องเที่ยวที่สำคัญๆของจังหวัดเชียงใหม่ ได้แก่ ตัวเมืองเชียงใหม่, ย่านถนนท่าแพ, ไนท์บาร์ซาร์, นิมนานเหมินทร์, ย่านห้วยแก้ว, ย่านถนนลอยเคราะห์ และย่านถนนช้างคลาน เป็นต้น ให้ผู้ใช้สามารถดาวน์โหลดเป็น PDF ไฟล์ได้ โดยมีการใช้ภาพแทนเชิงสัญลักษณ์ในการแบ่งหมวดหมู่ของข้อมูลโดยใช้ภาษาญี่ปุ่นในการอธิบายทั้งหมด

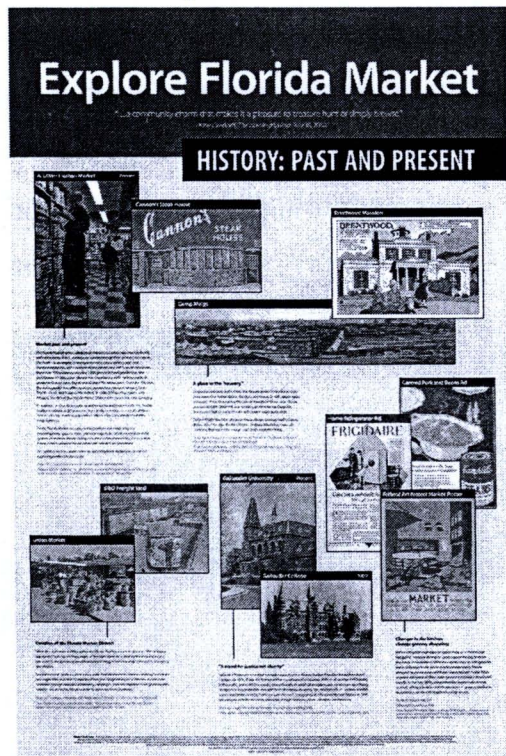

รูป 2.9 ภาพแผนที่ย่านไนท์บาร์ซาร์

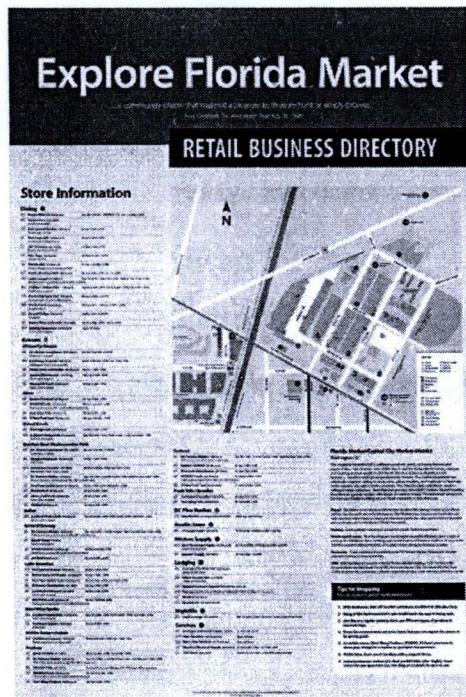
2.4.7 โครงการอ้างอิงเกี่ยวกับการสร้างแผนที่ชุมชน

Explore Florida Market (<http://www.scribd.com/doc/19889319/Florida-Market-Directory-Handout>) เป็นการออกแบบและจัดเรียงการให้บริการข้อมูลของร้านอาหารและบริการของย่านการซื้อขายที่สำคัญของฟลอริดา (Florida Market) ที่นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับธุรกิจร้านค้า (Retail Business Directoty) และข้อมูลการเดินทาง (Road Mapping) โดยมีข้อมูลอยู่สองส่วนคือ ส่วนประวัติความเป็นมาและวิวัฒนาการของพื้นที่ดังกล่าว ในส่วนที่สองจะเป็นข้อมูลร้านค้าปลีก ซึ่งประกอบไปด้วย ร้านอาหาร สถานบริการ ร้านขายสินค้า รวมถึงการให้บริการอินเทอร์เน็ตไร้สาย ป้ายรถเมล์ โทรศัพท์สาธารณะ ตู้กดธนบัตรอัตโนมัติ(ATM) รวมไปถึงเส้นทางระบบขนส่งสาธารณะ เป็นต้น โดยใช้รูปสัญลักษณ์และภาพประกอบสองมิติในการนำเสนอข้อมูลในรูปแบบสื่อสิ่งพิมพ์และหนังสืออิเล็กทรอนิกส์(E-book)

เนื้อหาและโครงสร้างของข้อมูล (Content & Site Structure)

รูป 2.10 แผนภาพแสดงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของตลาดฟลอริดา (Florida Market)
การออกแบบกราฟิก (Graphic Design)

รูป 2.11 แผนภาพแสดงพื้นที่ย่านธุรกิจในปัจจุบันของตลาดฟลอริดา (Florida Market)

Project: Create a Doodle About Finding Solitude in the City

รูปแบบของโครงการ คือการวาดแผนภาพง่ายๆ ได้ตั้งหัวข้อเกี่ยวกับ ความเป็นส่วนตัวในเมืองใหญ่ ให้ผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมแสดงความเห็นเกี่ยวกับวิถีของเมือง และผลกระทบต่อชีวิตในเชิงปัจเจกของตนเอง โดยโครงการดังกล่าวเป็นโครงการขององค์กร GOOD ซึ่งเป็นองค์กรที่ทำงานเกี่ยวกับการจัดทั้งกิจกรรมและเผยแพร่ข้อมูลของชุมชนเมือง โดยมีช่องทางการสื่อสารคือ นิตยสาร GOOD และเว็บไซต์ www.good.is

รูป 2.12 ภาพประชาสัมพันธ์โครงการ “Urban solitude.”

จุดประสงค์หลักของโครงการคือ การจัดกิจกรรมวาดภาพ เพื่อประสิทธิภาพในการได้รับข้อมูล โดยผู้จัดมองว่าทำได้ง่ายและดึงข้อมูลกลับมายังส่วนกลางได้รวดเร็วและน่าสนใจ ภายใต้หัวข้อ “Urban solitude.” โดยทำการสำรวจผู้คนที่มีอาชีพบริเวณเมืองใหญ่ และมีความต้องการในการหาความสงบจากพื้นที่นั้นๆ

วิธีการก็คือผู้เข้าร่วมโครงการนี้สามารถวาดภาพตามสิ่งที่ตัวเองคิด เกี่ยวกับความสงบของเมือง เป็นต้นว่าหากในช่วงที่เมืองที่อาศัยอยู่เป็นช่วงที่หนาแน่นไปด้วยนักท่องเที่ยวหรือคนในพื้นที่เอง ผู้เข้าร่วมโครงการมีความคิดเห็นอย่างไร เกิดการตั้งคำถามกับตัวเองว่า อารมณ์ความรู้สึกของคุณเป็นไปในทิศทางไหน? หากคุณต้องการหลีกเลี่ยงจากความวุ่นวายของเมือง ผู้เข้าร่วม

กิจกรรมที่สามารถเสนอความคิดเห็นได้ในโครงการนี้ในทุกๆสถานที่แล้วส่งแผนภาพดังกล่าว
กลับมาที่องค์กร GOOD

รูป 2.13 ภาพวาดตัวอย่างในการทำกิจกรรมของโครงการ “Urban solitude.”

จากกระบวนการของการสร้างการรับรู้โดยระบบการสื่อสารที่มนุษย์ต้องใช้ ได้แก่ การถ่ายทอด(Transmit) เพื่อแลกเปลี่ยน (Share) ข่าวสาร (Information) ความคิด (Ideas) และ ทักษะ (Attitudes) ระหว่างกันแปลความหมายตรงกันหรือการสร้างความเข้าใจซึ่งกันและกัน จะต้องอาศัยระบบสัญลักษณ์ที่เป็นมาตรฐานของสังคมนั้นๆ โดยคนในสังคมหรือชุมชนได้มีการ เรียนรู้หรือประสบการณ์ที่จะถอดความหมายของสัญลักษณ์นั้นเห็นตรงกันได้ ในกระบวนการ ทำงานของสัญลักษณ์(Sign)นั้น ความหมายต่างๆของสัญลักษณ์จะถูกจัดให้อยู่ในกลุ่มเดียวกัน(Set of Signs) หรือถูกจำแนกออกเป็นคู่ตรงข้าม(Opposition)

ทั้งนี้ความหมายของสิ่งๆหนึ่งจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีสิ่งเทียบเคียงเสมอ ทั้งนี้เราจะใช้ประโยชน์จากระบบสัญลักษณ์เหล่านี้ได้อย่างไร ในการตีความหมายและสื่อสารกับคนในสังคม การศึกษาเรื่องวัฒนธรรมทางสายตาจากกล่าวได้ว่าเป็นการทำความเข้าใจการรับรู้ของคนที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยและเทคโนโลยี ถึงแม้ว่าความนิยมหรือการใช้ประโยชน์จากภาพจะเกิดขึ้นตั้งแต่ยุคสมัยของการวาดภาพตามผนังถ้ำ การบันทึกภาพพิมพ์ในสมัยโบราณ จนมาถึงการใช้ประโยชน์จากภาพถ่าย กล้องฟิล์ม ผู้คนรับรู้การสื่อสารผ่านภาพเชิงสัญลักษณ์เหล่านี้ทางโทรทัศน์ อุตสาหกรรมภาพยนตร์ และสิ่งพิมพ์ แต่หากในปัจจุบันการสื่อสารได้เพิ่มช่องทางที่มีอิทธิพลอย่างมากคือ ช่องทางอินเทอร์เน็ต ซึ่งได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการรับรู้ของคนไปอย่างมากด้วยความรวดเร็วในการเข้าถึงข้อมูล ทำให้ในปัจจุบันผู้รับสารมีความสนใจกับข้อมูลในระยะสั้นๆ แต่มีความสนใจที่หลากหลายมากขึ้น ดังนั้นการใช้ประโยชน์จากสัญลักษณ์ถือเป็นการช่วงชิงพื้นที่ทางสายตาและสร้างการจดจำ จนนำไปสู่การตีความตามวัตถุประสงค์ของผู้สื่อสาร ดังนั้นการออกแบบภาพที่อ้างอิงทฤษฎีวัฒนธรรมทางสายตาและ(Visual Culture) และการนำเสนอข้อมูลเชิงภาพ (Data Visualization) จึงเป็นการไล่ตามพฤติกรรมกรรับรู้และนำไปสู่การออกแบบที่ง่ายต่อความเข้าใจ ใช้ประโยชน์ได้ตามวัตถุประสงค์ และสร้างการจดจำ เราพบเห็นการสร้างข้อมูลภาพเหล่านี้หรือเป็นที่รู้จักกันในรูปแบบของการออกแบบข้อมูล Information Design ทั้งนี้การนำข้อมูลของเมืองหรือของชุมชนที่เป็นข้อมูลเชิงการบรรยายบ้าง ภาพเก่าบ้าง หรือข้อมูลเชิงสถิติ มารวบรวมและออกแบบการนำเสนอให้น่าสนใจนั้นก็เป็นที่มาของนักออกแบบที่จะต้องจัดแจ้ง ตีความ ลำดับความ ออกมาในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นแผนภูมิภาพ แผนที่ เส้นกราฟภาพเคลื่อนไหว ฯลฯ ให้เป็นไปตามเป้าหมายต่อไป

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างแผนที่ชุมชนและแผนที่เชิงวัฒนธรรม

2.5.1 แนวคิดการสร้างแผนที่

แผนที่มีวาทะในการนำเสนออยู่ 3 เรื่องใหญ่ๆคือ การนำเสนอทางเชิงภูมิศาสตร์พื้นที่ ซึ่งเป็นข้อมูลที่เป็นเชิงปริมาณ นำเสนอข้อมูลเชิงกายภาพ(Fact Data) ในส่วนที่สองคือ การนำเสนอข้อมูลเชิงคุณภาพ ซึ่งอาจเป็นการนำเสนอในแง่ของแผนที่เชิงวัฒนธรรม ที่ต้องอ้างอิงเรื่องประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ การเมือง และชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในพื้นที่ดังกล่าว ซึ่งต้องอาศัยการศึกษาสังคมศาสตร์มนุษยศาสตร์ภาคชุมชน ส่วนที่สามเป็นมายาคติแฝงของแผนที่ ที่บางครั้งได้ถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นรูปแบบหรือสัญลักษณ์ของความทันสมัย ความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจและสังคม ผ่านชุดข้อมูลและงานออกแบบ โดยวิธีการออกแบบอย่างมีชั้นเชิงนั้นถือเป็นแรงขับเคลื่อนที่สำคัญ

ที่จะทำให้เกิดการถูกยอมรับของข้อมูลเชิงแผนที่นั้นๆ และถูกยอมรับให้เป็นบรรทัดฐานของสังคมต่อไป ตัวอย่างเช่น แผนที่รถไฟใต้ดินของลอนดอน(London Underground Mapping)

2.5.2 แนวคิดการสร้างแผนที่ชุมชน(Community Mapping)

เป็นแนวคิดสื่อที่ทำให้เกิดความเป็นไปได้ใหม่ๆ ทั้งในด้านความสัมพันธ์ของชุมชน, เศรษฐกิจ และการเมืองมีการเผยแพร่ของอัตลักษณ์ที่อาจถูกละเลย ความสำคัญรวมไปถึงในเชิงสุนทรียศาสตร์ร่วมกัน นำไปสู่การปรับประยุกต์ตามยุคดิจิทัล ในรูปแบบของ world wild web ทั้งนี้ความยืดหยุ่นของ ข้อมูลและการเลือกให้ซอฟต์แวร์ต่างๆ ทำให้ผู้คนสามารถสร้างแผนที่ของตัวเองได้ และมีประสิทธิภาพในการแพร่ข้อมูลเพิ่มมากขึ้นในองค์กรต่างๆ จึงอาศัยใช้สื่อกลางประเภทนี้เพื่อสร้าง โอกาสและสนับสนุนการพัฒนาอย่างยั่งยืนในบริบทของชุมชนนั้นๆด้วยปัจจัยดังกล่าวจึงทำให้เกิดการเพิ่มขึ้นของแผนที่ชุมชน(Community mapping) อย่างต่อเนื่อง

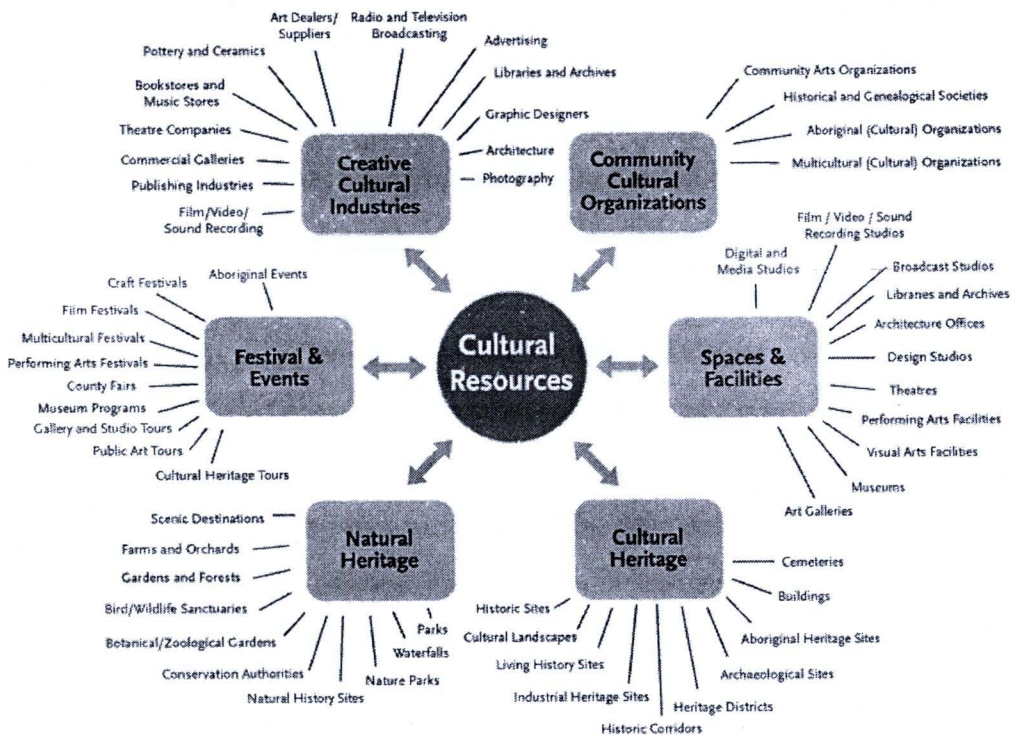
2.5.3 แนวคิดการสร้างแผนที่เชิงวัฒนธรรม (Cultural Mapping) หมายถึง เป็น

แผนที่ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน ได้แก่ วิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรม ค่านิยมประเพณี และเศรษฐกิจ โดยแบ่งการนำเสนอข้อมูลออกเป็น (1)ข้อมูลเชิงรูปธรรม เช่น การบ่งบอกพิกัดพื้นที่อาคารร้านค้า ถนน เป็นต้น (2)ข้อมูลเชิงนามธรรม เช่น ค่านิยมความเชื่อต่างๆของคนในชุมชน การศึกษาวิจัยของ Dr.Greg Beaker และ Jeanete Hanna เรื่อง Cultural, Authenticity, Place : Connecting Cultural Mapping and Place Branding โดยมีพื้นที่การศึกษาอยู่ในแถบออนตาริโอประเทศแคนาดา(South Bay Cultural Mapping Project) ประเด็นเกี่ยวกับความคิดสร้างสรรค์เกี่ยวกับวัฒนธรรม และคุณภาพชีวิตมีการระดมทุนเพื่อจัดสร้างโปรเจกต์เกี่ยวกับการสร้างแผนที่เชิงวัฒนธรรมขึ้นมาโดยมีหลักการดังนี้(georgianbaymappingculture.com, 2010)

- (1) Asset Mapping มีการให้ข้อมูลและบันทึกอย่างชัดเจน ส่วนใหญ่มักจัดเก็บในรูปแบบของ Geographic Information System (GIS)
- (2) Community Identity Mapping เป็นการเข้าไปสำรวจรูปแบบวัฒนธรรมในเชิงนามธรรม(Intangible) รวบรวมความเป็นมาของชุมชน จารีตประเพณี นำเสนออัตลักษณ์และค่านิยมของพื้นที่ดังกล่าว (sense of place)

กระบวนการได้มาซึ่งข้อมูลของพื้นที่วัฒนธรรม แบ่งออกเป็น 6 แหล่งข้อมูล ดังนี้

- 1) ข้อมูลเกี่ยวกับคุณค่าทางประวัติศาสตร์ (Cultural Heritage) เช่น พื้นที่และเรื่องราวทางประวัติศาสตร์, เรื่องราวและความเป็นมาของกลุ่มคนในชุมชนและสถาปัตยกรรมเก่าแก่
- 2) ข้อมูลเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน (Community Cultural Organization) เช่น องค์กรหรือการรวมตัวของกลุ่มคนในชุมชนเพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ
- 3) ข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม (Natural Heritage) ประกอบด้วย สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ต้นไม้ สนามหญ้า
- 4) ข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่และสิ่งปลูกสร้าง (Space and Heritage) เช่น บ้านเรือน ห้างร้าน และท้องตลาด
- 5) ข้อมูลเกี่ยวกับเทศกาลและกิจกรรมต่างๆ (Festival Event) เช่น งานเฉลิมฉลองเนื่องในวันสำคัญทางศาสนา
- 6) ข้อมูลเชิงการพัฒนาเศรษฐกิจ (Creative Cultural Industries) เช่น ประเภทของธุรกิจ สินค้าและบริการ

รูป 2.14 แผนผังการจัดหาข้อมูลเพื่อสร้างแผนที่เชิงวัฒนธรรม

ความเชื่อมโยงของอัตลักษณ์กับแผนที่ชุมชน

โครงการดังกล่าวมีจุดเด่นในเรื่องการถอดพันธุ์กรรมของวัฒนธรรมออกมา โดยใช้วิธีการนำข้อมูลจากคนในชุมชนมาแลกเปลี่ยนกัน ซึ่งสร้างแรงผลักดันให้เกิดกระบวนการของความร่วมมือในการสร้างแผนที่เชิงวัฒนธรรม โดยมี 3 ประเด็นหลักในการศึกษาคือ

1. เรื่องราวความเป็นมาในอดีต
2. ปรากฏการณ์ในปัจจุบัน
3. ทศนคติต่อความเป็นไปในอนาคต

ทั้งนี้ช่องทางของการแลกเปลี่ยน นำเสนอข้อมูลในปัจจุบัน ก็คือการจัดกิจกรรมในชุมชนและสื่อใหม่ (Social Media) เช่น Googlemaps ซึ่งการประยุกต์วิธีการนั้นอาจได้ผลลัพธ์เป็นเว็บไซต์เชิงปฏิสัมพันธ์(Interactive Web Maps) หรือเป็นงานออกแบบด้านภาพ สิ่งพิมพ์ ฯลฯ และกลุ่มเป้าหมายที่จะทำให้ได้มาซึ่งข้อมูล นอกจากจะเป็นกลุ่มคนในชุมชนหรือองค์ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนดั้งเดิมแล้ว แล้วยังเป็นผู้ที่เข้ามาท่องเที่ยวได้อีกด้วย เพื่อนำไปสู่ความร่วมมือในการสร้างแผนที่ผ่านเว็บไซต์เป็นช่องทางให้เกิดข้อมูลของบริบทพื้นที่จริง(georgianbaymappingculture.com, 2010)

Greg Baeker and Jeanette Hana กล่าวในวารสารงานวิจัยเกี่ยวกับแผนที่เชิงวัฒนธรรม (Culture, Authenticity, Place : connecting cultural mapping and place branding) ว่าเครื่องมือที่จะนำไปสู่ข้อมูลเชิงนามธรรมที่เป็นคุณค่าความเชื่อของชุมชนนั้น ไม่เพียงแต่จะใช้วิธีการสัมภาษณ์ตัวต่อตัวแล้ว วิธีการทำกิจกรรม(workshop scenario) ก็เป็นอีกทางหนึ่งของการได้มาซึ่งผลสำรวจจุดสำคัญอีกอย่างหนึ่งของการเล่าเรื่องผ่านแผนที่คือแผนที่ที่น่าสนใจไม่เพียงแต่บอกเล่าเรื่องราวในอดีตและปัจจุบันเท่านั้น แต่ควรมีแนวทางเชิญชวนให้ผู้คนได้จินตนาการถึงชุมชนในอนาคตได้ด้วย

แนวคิดการสร้างแผนที่ชุมชนจำเป็นจะต้องทำควบคู่ไปกับการศึกษาวัฒนธรรมชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนที่ทำการศึกษานี้ เนื่องจากข้อมูลของชุมชนเป็นข้อมูลเชิงความสัมพันธ์ประกอบกันหลายส่วน ตั้งแต่ คน สัตว์ สิ่งของ สถาปัตยกรรม การศึกษา การเมือง ประเพณีความเชื่อ ศาสนา และรวมถึงการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ต่างๆในชุมชน ทั้งนี้จึงต้องมีการจัดลำดับข้อมูลในเชิงข้อมูลทางกายภาพที่จับต้องได้ และในส่วนข้อมูลเกี่ยวกับคุณค่าความเชื่อของคนในสังคมนั้นๆ ที่จะบ่งบอกถึงคุณลักษณะและอัตลักษณ์ของท้องถิ่นได้ แผนที่ชุมชนอาจไม่ใช่แผนที่ที่บอกถึงทิศทางของของสถานที่ต่างๆภายในชุมชนเพียงอย่างเดียว แต่ควรหมายรวมถึงการสื่อสารถึงความหมายในเชิงความสัมพันธ์ของเมืองด้วย ซึ่งข้อมูลอย่างหลังเป็นข้อมูลที่วัดผลยากแต่สร้างสำนึกและความตระหนักรู้ถึงคุณค่าของพื้นที่นั้นได้เป็นอย่างดี แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับวิธีการเก็บข้อมูล การจัดจำแนก การตีความ และการนำเสนอให้แผนที่ชุมชนที่ได้ออกมานั้นนำเสนอความสัมพันธ์

ในระดับที่น่าสนใจกับกลุ่มเป้าหมายได้ แผนที่ชุมชนเชิงวัฒนธรรมได้รับความนิยมมากขึ้น เนื่องจากผู้คนเริ่มหยิบยกเรื่องราวเก่าแก่ของเมือง การอนุรักษ์ภูมิปัญญา หรือแนวคิดการพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืนเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาเมืองในอนาคต ประโยชน์ในทางเศรษฐกิจการท่องเที่ยวหรือแม้แต่ความพยายามปลูกฝังให้เยาวชนไม่ละเลยวัฒนธรรมดั้งเดิมของตน การนำองค์ความรู้ด้านการผลิตข้อมูลเชิงภาพ (Data Visualization) จึงเป็นแนวคิดใหม่ที่สามารถปรับประยุกต์ใช้กับการสร้างความเข้าใจดังกล่าวได้ โดยคำนึงถึงการทำงานของระบบสัญญาณ, การจัดจำแนก(Set of sign) หรือกระบวนการสร้างมายาคติเพื่อสร้างกระบวนการทัศน์ให้เกิดขึ้นกับผู้รับสาร โดยแผนที่ชุมชนอาจไม่ได้จำกัดอยู่แค่การนำเสนอความจริงในปัจจุบันหรือเป็นการสร้างพื้นที่และความทรงจำใหม่บนประวัติศาสตร์ชุดเดิม และอาจชี้้นำให้ผู้ใช้แผนที่ชุมชนเชิงวัฒนธรรมจินตนาการถึงพื้นที่ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตหรือเป็นการสร้างพื้นที่ทางอุดมคติก็เป็นได้